

Univerzita Palackého v Olomouci
Právnická fakulta

Kateřina Šmídová

ZÁKLADNÍ PRINCIPY DŮCHODOVÉHO POJIŠTĚNÍ

Bakalářská práce

OLOMOUC 2010

Autorská doložka

Prohlašuji, že bakalářskou práci s názvem *Základní principy důchodového pojištění*, jsem vypracovala samostatně za použití odborných i jiných zdrojů, které uvádím v seznamu na konci práce.

Souhlasím s tím, aby má bakalářská práce byla půjčována ke studijním účelům a byla citována dle platných norem.

V Olomouci dne 26. února 2010

podpis autora _____

Kateřina Šmídová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí této bakalářské práce Mgr. Petře Melotíkové za její odborné vedení, za podporu a motivaci při psaní.

Obsah

Úvod	5
1. Důchodové pojištění v systému sociálního zabezpečení	7
1.1 Sociální zabezpečení.....	7
1.2 Důchodové pojištění v rámci sociálního zabezpečení.....	10
2. Důchodové pojištění jako součást sociálního pojištění	14
2.1 Sociální pojištění.....	14
2.2 Důchodové pojištění.....	16
2.3 Důchodové pojištění v České republice.....	20
3. Zásady práva	23
3.1 Základní zásady důchodového pojištění.....	25
3.1.1 Zásada všeobecnosti důchodového systému.....	25
3.1.2 Zásada sociální spravedlnosti.....	26
3.1.3 Zásada sociální solidarity.....	28
3.1.4 Zásada zabezpečovací.....	29
3.1.5 Zásada participace.....	30
3.1.6 Zásada rovnosti.....	31
3.2 Zvláštní zásady důchodového pojištění.....	32
3.2.1 Zásada zásluhovosti.....	32
3.2.2 Zásada sociální potřeby.....	33
3.2.3 Zásada garance a iniciace.....	33
3.2.4 Zásada kompenzace a společenské integrace.....	34
3.2.5 Zásada zachování nabytých práv.....	35
3.2.6 Zásada valorizace.....	35
3.2.7 Zásada odstraňování tvrdostí.....	36
4. Financování důchodového pojištění	38
4.1 Metoda průběžného financování.....	40
4.2 Metoda kapitálového financování.....	41
4.3 Základní typy penzijních plánů.....	42
4.4 Financování důchodového pojištění v České republice.....	43
Závěr	45
Seznam použité literatury	47
Seznam příloh	50

Úvod

Téma mé bakalářské práce nese název „Základní principy důchodového pojištění“. Samotný výraz „důchod“ není pro nikoho cizí, všichni z nás znají ve svém okolí nejednoho příjemce dávek důchodového pojištění. Ať už se jedná o důchod starobní, invalidní, sirotčí nebo například vdovský či vdovecký.

Problematika důchodů, především starobních, je v této době velmi aktuální. Je to zapříčiněno především neustále se zvyšující hranicí odchodu do důchodu a skutečností, že lidé budou čím dál tím více odkázáni na své našetřené prostředky. Jak poslední vývoj naznačuje, v populaci České republiky se projevuje proces stárnutí → rodí se méně dětí a zároveň se lidé dožívají mnohem vyššího věku. Pokud by na tento vývoj systému důchodového pojištění nebraly ohledy a nebyl flexibilní, stát by neměl na vyplácení dávek.

Základní principy důchodového pojištění jako téma pro mou bakalářskou práci jsem si vybrala nejenom pro aktuálnost tématu, ale také kvůli jeho vlivu na každého z nás. Důchodové pojištění bychom neměli brát na lehkou váhu, v této době je nutné začít si co nejdříve spořit prostředky na stáří.

Cílem mé bakalářské práce je vytvoření uceleného přehledu důchodového pojištění, jeho zařazení do systému sociálního zabezpečení, bližší seznámení se základními a zvláštními principy, které se uplatňují v důchodovém pojištění a také se zaměřím na financování tohoto systému. Zvýšenou pozornost budu věnovat již zmiňovaným principům důchodového pojištění a jejich aplikaci. Cílem práce není popis jednotlivých důchodů, proto je nebudu uvádět.

Protože důchodové pojištění je součástí sociálního pojištění, spadá do systému sociálního zabezpečení. Tudíž i zastřešujícímu pojmu „sociální zabezpečení“ budu věnovat pozornost.

V této práci se zaměřím na právní úpravu, která je účinná v současnosti. Jistě by bylo přínosné uvést zde fakta z minulosti a následně je porovnat se současnou situací, ale vzhledem k rozsahu práce, toto není možné.

Problematika týkající se důchodového pojištění, důchodového systému, ale i sociálního zabezpečení je dle mého názoru zpracována poměrně kvalitně a dostatečně. U většiny zdrojů pozoruji jejich vývoj a aktuálnost, která je v tomto oboru nutností.

Zdrojů, ze kterých hodlám čerpat informace, je dle mého názoru, dostatečné množství. Je spousta pramenů, které se zabývají sociálním zabezpečením i důchodovým pojištěním, ale samotné principy nejsou příliš rozebrány. V některých publikacích jsou principy opomenuty nebo jsou odlišné od jiných zdrojů.

Práce bude členěná do několika kapitol a podkapitol.

V první kapitole bude v popředí celý systém sociálního zabezpečení, pokusím se vysvětlit základní pojmy a vztahy mezi nimi. Dalším bodem první kapitoly bude zařazení důchodového pojištění v systému sociálního zabezpečení.

Druhá kapitola se bude věnovat důchodovému pojištění v rámci sociálního pojištění. Nejprve se budu zabývat pojmem „sociální pojištění“. V další části uvedu důchodové pojištění a s ním související důchodové systémy. Nakonec si vyhradím místo pro popis důchodového pojištění v České republice.

Těžiště této práce bude ve třetí kapitole, kde se budu zabývat zásadami důchodového pojištění. Na úvod čtenáři přiblížím samotné zásady práva. V dalším podbodu pojednám o základních principech důchodového pojištění. Jako poslední uvedu zvláštní zásady používané v důchodovém pojištění.

Dalším důležitým bodem a zároveň čtvrtou kapitolou bude financování důchodového pojištění, kde se uplatňují dvě základní metody financování.

Bohužel, jsem limitována rozsahem práce, proto se nemohu jednotlivými tématy zabývat hlouběji, ačkoli by si to jistě zasloužily. Myslím si, že by bylo vhodné v budoucnu na práci navázat a rozšířit ji o historický výklad problematiky, podrobněji popsat jednotlivé pojmy a uvést jejich dopady a význam. Přínosné by také bylo zařazení jednotlivých sociálních situací a dávek k nim přináležejících. Zvýšenou pozornost by zasluhovala i důchodová reforma, která je nejen v České republice nezbytně nutná. Pro rozšíření práce by jistě byly obohacující i poznatky z praxe.

1. Důchodové pojištění v systému sociálního zabezpečení

1.1 Sociální zabezpečení

Sociální zabezpečení je velice známý a hojně užívaný pojem, avšak definovat jej je obtížné.

Nejprve si vysvětlíme samotný pojem sociální. Podle většiny encyklopedií „sociální“ (z lat. *socialis*, společenský, od *socius*, společník) může označovat společenské jevy, například: sociální deviace, sociální dialekt, sociální inteligence, sociální nerovnost, sociální skupina, sociální status, sociální třída, vědy a teorie o lidské společnosti, například: sociální antropologie, sociální darwinismus, sociální dějiny, sociální ekologie, doktríny, zdůrazňující společenskou stránku člověka, například: sociální demokracie, sociální konservatismus, sociální liberalismus, praktické postupy, například: sociální inženýrství (bezpečnost), sociální marketing a sociální zabezpečení.¹

Sociální zabezpečení můžeme vymezit jako základní ústřední nástroj sociální politiky, který slouží k prosazování nezadatelných sociálních práv lidí. Zároveň je to soubor institucí, opatření a zařízení, jejichž prostřednictvím se předchází, zmírňují a odstraňují následky sociálních událostí. Je to prostředek k uskutečňování cílů sociální politiky. Během 20. stol. vzniklo mnoho zavádějících definic, avšak jednotná neexistuje.

Historickými předchůdci pojmu *sociální zabezpečení* byly pojmy *chudinská péče*, *sociální správa* (anglicky *social administration*) a *sociální péče* (*social welfare*). Všechny tyto pojmy jsou produktem stavu evropské společnosti v XVI. století až do 1. světové války.²

Jak dále profesor Tomeš doplňuje, chudinská správa a poté sociální správa zajišťovala kontrolu nad dodržováním předpisů a také chudině poskytovala azyl, jídlo a přerozdělovala státní prostředky směřující do této oblasti. Sociální péče znamenala neustálou péči státu a obce o tzv. sociálně slabší občany. Dnešní Ministerstvo práce a sociálních věcí se v roce 1918 nazývalo ministerstvo sociální péče.

¹ *Sociální* [online]. Wikipedie, otevřená encyklopedie, [cit. 16. 10. 2009]. Dostupné na <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Sociální>>

² TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 1

Všude ve světě se sociální zabezpečení nazývá „sociální bezpečnost“³, u nás se ujal pojem zabezpečení, který je pravděpodobně přejatý z ruského „obespečenije“. Už od prvního vydání zákona, který se zabývá sociální bezpečností, v roce 1964 se mu říká Zákon o sociálním zabezpečení a tak to zůstalo doposud. V prvním Zákoně o sociálním zabezpečení⁴, který se zabýval problematikou sociálního zabezpečení v ČR, byla jakási definice sociálního zabezpečení (§ 1 odstavec 1 a 2 - sociální zabezpečení zahrnuje důchodové zabezpečení a sociální péči), která je ale špatná, protože sociální zabezpečení obsahuje mnohem více oblastí. V současném zákoně č. 100/1998 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů není pojem sociálního zabezpečení vysvětlen.

Pokud se zabýváme tématem sociálního zabezpečení, je třeba se zmínit o pojmu *social welfare state*, v podstatě se jedná o teorii sociálního státu. Podle Beveridge⁵ sociální stát musí usilovat o uspokojení základních potřeb člověka tím, že bojuje proti pěti základním „zlům“:

1. nevědomosti,
2. nečinnosti,
3. nemoci,
4. nouzi,
5. zanedbanosti.⁶

Social welfare state, resp. stát blahobytu je stát se silným veřejným sektorem a výraznými intervencemi vlády do sociální oblasti. V takovém státě odpovědnost za základní životní podmínky není věcí soukromou, stát je spoluodpovědný za sociální a hospodářské procesy, které by v liberálním státě byly ponechány společnosti. Sociální stát garantuje určitou sociální jistotu pro každého člena společnosti a zmenšuje životní rizika.

Hlavními cíly sociálního státu jsou závazání jedince k účasti na sociálním dění (účast jedince na společném zvládnutí života) a vytvoření sociálního systému za účelem uskutečnění sociální spravedlnosti. Realizaci sociálního státu zabezpečuje zákonodárce prostřednictvím zákonů. Základní principy sociálního státu jsou obsaženy už v ústavě takového státu.

³ Jako první použil pojem *sociální bezpečnost (seguridad social)* generál S. J. A. Bolívar y Ponte v Mexiku v rámci jeho sociální politiky. Institutem sociální bezpečnosti chtěl především pomoci vojákům, kteří se vraceli z války, poté sliboval *seguridad social* i ostatním občanům.

⁴ Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení

⁵ Sir William Beveridge (1879- 1963), předseda státní komise dolní komory anglického parlamentu.

⁶ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 5

Odpůrci takového státu poukazují na zeslabování iniciativy lidí, kteří nepocitují odpovědnost za vlastní bytí a vznášejí stále větší množství požadavků vůči státu.

Pojem *social welfare* má význam sociální péče, tedy význam statický. Je proto v současné době stále častěji nahrazován pojmem *sociální ochrana*. Nedávné zavedení pojmu *sociální ochrany* na půdě Evropské unie je poslední fází relevantního terminologického vývoje.⁷

Dalším pojmem v oblasti sociálního zabezpečení je *sociální politika*. Je to uvědomělá a cílevědomá činnost státu a některých organizací v sociální oblasti.⁸ Sociální politika se realizuje prostřednictvím sociálních práv zakotvených v Listině základních práv a svobod⁹.

Sociální politiku provádějí sociální subjekty. Hlavním sociálním subjektem je stát a jeho orgány. Dalšími subjekty jsou zaměstnavatelé, odborové orgány, obce, občanské iniciativy a spolky, církve, občané, rodiny, domácnosti, jednotlivci (jsou subjekt i objekt).

Stát z hlediska historického vývoje i vztahů k přírodě a společnosti je možno definovat jako otevřený systém suverénních politicko – mocensko – řídicích orgánů a institucí, které řídí společnost prostřednictvím právních norem zabezpečovaných hrozbou donucení. Jedná se o systém, který se skládá z lidí-úředníků a orgánů-institucí a který prostřednictvím práva řídí společnost.¹⁰ Stát určuje cíle, obsah a pojetí sociální politiky.

Podle toho, které subjekty sociální politiku tvoří, lze hovořit o třech typech této politiky. Jsou jimi státní sociální politika (sociální politika vlády, obvykle se deklaruje sociálním programem vlády), obecní sociální politika (zaměřená především na sociální problematiku konkrétní obce, rozlišujeme sociální politiku veřejnoprávních korporací a soukromoprávních korporací) a sociální politika jiných subjektů.

Sociální politika je výrazně ovlivňována mnoha faktory, například: faktor demografický, ekonomický, politicko-společenské faktory, migrace obyvatelstva, působení mezinárodních organizací a institucí.

Při koncipování sociální politiky je nutné přihlížet k demografické struktuře obyvatelstva, kde je nejdůležitější vztah mezi ekonomicky aktivní skupinou a ekonomicky neaktivní skupinou obyvatel. Důležitý pro sestavování sociální politiky je také vývoj

⁷ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 6

⁸ ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení. 2. rozšířené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, str. 15

⁹ Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb., Listina základních práv a svobod

¹⁰ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 35

natality a mortality. V současné době převládá trend tzv. stárnutí populace, jak lze vidět v přílohách č. 1, 2 a 3.

Pokud zde bude více ekonomicky neaktivních než aktivních obyvatel, hrozí, že nebude mít kdo platit na důchody a lidé buď budou odkázáni zcela na své vlastní zdroje a nebo dojde ke zvýšení příspěvků do systému a ke zvýšení hranice důchodového věku.

Vývoj ekonomiky ovlivňuje velikost vytvořených zdrojů, které se potom rozdělují na krytí ekonomických a sociálních potřeb. Vliv ekonomického faktoru na vývoj sociální politiky nepředstavuje jen jednosměrné působení. Vazbu mezi ekonomickým rozvojem a sociální politikou lze zkoumat i v opačném směru, totiž vhodně koncipovaná sociální politika může být i faktorem stimulujičím (anebo brzdící) ekonomický rozvoj.¹¹

Významným způsobem ovlivňují rozvoj sociální politiky i politicko-společenské faktory. Politická orientace každé země odráží vzájemné vztahy politických sil, váhu různých sociálních skupin.¹² Stejně tak mají vliv i zvyklosti každého národa.

Migrace obyvatelstva má výrazný efekt na populační vývoj obyvatelstva, který také udává směr sociální politiky.

Mezinárodní organizace a instituce mají také výrazný vliv na vnitrostátní sociální politiku. Pomocí různých mezinárodních smluv, úmluv a dalších dokumentů, které jednotlivé státy ratifikují, mají možnost ovlivnit dění ve státě a také zabezpečit některá práva občanů. Podle čl. 10 Ústavy ČR¹³ je stanoveno, že vyhlášené mezinárodní smlouvy, k jejichž ratifikaci dal Parlament souhlas a jimiž je Česká republika vázána, jsou součástí právního řádu; stanoví-li mezinárodní smlouva něco jiného než zákon, použije se mezinárodní smlouva.

1.2 Důchodové pojištění v rámci sociálního zabezpečení

Právo důchodového pojištění sice není právní vědou chápáno jako samostatné odvětví českého právního řádu, zabývá se však studiem relativně samostatné rozsáhlé oblasti právních vztahů. Obecně je právo důchodového pojištění pojímáno jako součást práva sociálního zabezpečení, které kromě právních vztahů důchodového pojištění obsahuje i

¹¹ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 44

¹² ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení. 2. rozšířené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, str. 27

¹³ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

další právní vztahy, jejichž vznik, změna nebo zánik jsou podmíněny existencí sociálních událostí.¹⁴

V této kapitole si nejprve vysvětlíme pojem „důchod“. V Lexikonu sociálního zabezpečení se dočteme, že důchod je dlouhodobá dávka realizovaná jako opakující se peněžní plnění, které slouží k částečnému odstranění situace vymezené zákonem (dnes zákonem č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění).¹⁵

Termín důchod lze dle J. Blažka definovat pomocí několika oborů – jde o interdisciplinární pojem; např. jako subjektivní situace člověka, jenž se dostává do postproduktivní fáze života, nebo jako ekonomická veličina *národní důchod*, který je úhrnem peněžních důchodů všech domácností za výrobní činitele poskytnuté firmám.¹⁶

Nejedná se tedy vždy pouze o druh platby, jak je důchod chápán nejčastěji. V této práci se však budu zabývat pouze důchody ve smyslu první definice, kde je důchod chápán jako určitá dávka.

Při přípravě zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, bylo též zvažováno označení „penze“, které mělo v minulosti rovněž svou tradici. Zvítězilo však české označení „důchod“, které vyjadřuje, že jde o dlouhodobou dávku poskytovanou v sociálním systému.¹⁷

Podle mezinárodních dokumentů (úmluvy, charty, pakty, doporučení) sociální zabezpečení poskytuje pomoc lidem v případě:

- nemoci,
- nezaměstnanosti,
- zdravotního poškození a invalidity,
- pracovního úrazu a nemoci z povolání,
- stáří,
- mateřství,
- rodičovství a
- úmrtí živitele.¹⁸

¹⁴ BREJCHA, A., ŠANTRŮČEK, V. Právo důchodového pojištění. 1. vydání. Praha : Linde, 1998, str. 57

¹⁵ VOŘÍŠEK, V. a kol. Lexikon - sociální zabezpečení, zdravotní pojištění. 1. vydání. Ostrava: Nakladatelství Jirí Motloch – Sagit, 2002, str. 54

¹⁶ BLAŽEK, J. Základy ekonomie. Brno: 2. opravené vydání. Doplněk, 2002, s. 158

¹⁷ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 199

¹⁸ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 14

Takto vymezila obsah sociálního zabezpečení Úmluva Mezinárodní organizace práce č. 102, o minimální normě sociálního zabezpečení¹⁹ z roku 1952, kterou přijala Mezinárodní konference práce. Další podobné dokumenty na tuto úmluvu navazují. Jedním z nich je například dokument přijatý dne 16. dubna 1964 byl ve Štrasburku, je jím Evropský zákoník sociálního zabezpečení (sdělení Ministerstva zahraničních věcí číslo 90/2001 Sb.m.s.), který byl vypracováván ve spolupráci s Mezinárodní organizací práce. V důsledku této spolupráce i Evropský zákoník sociálního zabezpečení má charakter minimálních standardů, tj. zajištění základní úrovně sociálního zabezpečení. Vyšší úroveň sociálního zabezpečení je potom zachycena v dodatkovém Protokolu.²⁰ Pro Českou republiku vstoupil v platnost podle článku 77 odstavce 3²¹ Evropského sociálního zákoníku dne 9. září 2001.

S důchodovým pojištěním má souvislost hned několik z devíti výše uvedených bodů. Tyto body či odvětví tvoří jakýsi obsah pojmu sociálního zabezpečení na mezinárodní úrovni, který je uznávaný ve většině států.

Sociální zabezpečení je tvořeno třemi základními systémy (druhy sociálního zabezpečení, nástroji). Jsou jimi: - sociální zaopatření
- sociální pomoc
- sociální pojištění (pod které se řadí i důchodové pojištění).

Sociální zaopatření tvoří systém, ve kterém stát poskytuje občanům v předem definovaných případech dávky za předpokladu splnění zákonem požadovaných podmínek. Je zde vyloučeno subjektivní hodnocení. U nás v podobě státní sociální podpory, kromě příspěvku na bydlení souvisí s nezaopatřenými dětmi. Jedná se například o přídavek na dítě, porodné a rodičovský příspěvek. Je to povinný zákonem upravený redistributivní systém. Tento systém není předem financován příjemcem dávky, ale je financován ze státního rozpočtu. Podle J. Vostatka²² můžeme na sociální zaopatření nahlížet jako na metodu realizace sociálního zabezpečení spočívající v úhradě výdajů tohoto zabezpečení v rámci státního rozpočtu. Systém sociálního zaopatření je v tomto smyslu alternativou k systému sociálního pojištění.

¹⁹ Sdělení č. 461/1991 Sb., o Úmluvě o minimální normě sociálního zabezpečení (č. 102)

²⁰ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 121

²¹ Článek 77 (3) sdělení č. 90/2001 Sb.m.s.: „Pro každého signatáře, který bude ratifikovat Zákoník později, vstoupí Zákoník v platnost po uplynutí jednoho roku ode dne uložení jeho ratifikační listiny.“

²² VOSTATEK, J. Sociální a soukromé pojištění. 1. vydání. Praha: CODEX Bohemia, 1996, str. 67

Sociální pomoc řeší situace sociální nebo hmotné nouze, je charakterizována poskytováním dávek za podmínky sociální potřeby (sociální potřeba může být definována různými způsoby). Dělí se na pomoc v hmotné nouzi, pomoc osobám těžce zdravotně postiženým (sociální péče) a sociální služby. Sociální pomoc je zákonem upravený redistributivní systém, do kterého poživatelé dávek nepřispívají a je spravován státem. Je zde stanoven způsob ověřování potřeby (zkoumání majetku, příjmů). Některé dávky, které sem patří jsou např.: příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení, příspěvek na péči.

Sociálním pojištěním, které se řeší situace, na které je možno se připravit dopředu odkládáním peněžních prostředků, se budu zabývat v další kapitole.

2. Důchodové pojištění jako součást sociálního pojištění

2.1 Sociální pojištění

Jak jsem již zmínila dříve, sociální pojištění je součástí sociálního zabezpečení vedle sociálního zaopatření a sociální pomoci.

První široký systém sociálního pojištění vznikl v Německu v letech 1883-1889, na základě zákonů o nemocenském, úrazovém a důchodovém pojištění. Zákon o nemocenském pojištění z roku 1883 zavedl povinné pojištění pro většinu dělníků pracujících v živnostech a také pro podnikové úředníky s ročním výdělkem menším než 2 000 M. Dávky zahrnovaly lékařskou péči a léky zdarma, nemocenské, pohřebné a podporu v šestinedělí. Nositeli německého nemocenského pojištění byly podnikové, stavební, cechovní, hornické a místní nemocenské pokladny.

Zákon o úrazovém pojištění byl založen na principu odpovědnosti za výsledek. Povinné pojištění zahrnovalo všechny dělníky a úředníky s platem do 2 000 M. Z tohoto pojištění se vyplácely náklady na léčení od začátku 14. týdne po úrazu, pohřebné, úrazový důchod a pozůstalostní důchod. Nositeli tohoto pojištění byla živnostenská společenstva, pojistné bylo, stejně jako nyní, odstupňované podle rizikových tříd.

Německé invalidní a starobní pojištění podle zákona z roku 1889 zahrnovalo všechny dělníky od věku 16 let a některé úředníky s platem do 2 000 M. Počítalo se s tím, že důchody zmírní nouzi při invaliditě a ve stáří. Německé pojištění bylo financovány stejně vysokými příspěvky zaměstnanců a zaměstnavatelů, stát přispíval 50 M na každý důchod.

Na území České republiky bylo uzákoněno dělnické úrazové a nemocenské pojištění obdobného typu krátce po Německu. Přičemž dělnické důchodové pojištění bylo zavedeno až roku 1924. Sociální pojištění se rozšířilo do většiny zemí světa a stalo se základem většiny systémů sociálního zabezpečení.²³

Sociálním pojištěním se označuje důchodové pojištění, nemocenské pojištění, zdravotní pojištění a od 1. 1. 2013 sem bude řazeno též úrazové pojištění (původně měl zákon č. 266/2006 Sb., o úrazovém pojištění zaměstnanců, ve znění pozdějších předpisů nabýt účinnosti k datu 1. 1. 2010, což bylo zákonem č. 282/2009 Sb., ze dne 22. července 2009, kterým se mění zákon č. 266/2006 Sb., o úrazovém pojištění zaměstnanců, ve znění pozdějších předpisů, změněno). Sociální pojištění je finanční systém, ve kterém se občan

²³ VOSTATEK, J. Sociální a soukromé pojištění. 1. vydání. Praha: CODEX Bohemia, 1996, str. 63-67

nebo někdo jiný občana zajišťuje do budoucna pro případ budoucí sociální události. Sociální pojištění je povinné. V našich podmínkách je pojištění nejvhodnější formou, jak zajistit sociální potřeby občanů v případech, kdy se jedná o sociální situace související se ztrátou příjmu. Sociální pojištění je výrazem sociální odpovědnosti občanů k sobě a své rodině.²⁴ V podstatě je nutí, aby se do budoucna postarali sami o sebe.

Sociální pojištění se podle mezinárodní klasifikace dělí na několik základních systémů. Uvedu je zde v pořadí jak vznikaly v Evropě.

- úrazové pojištění
- nemocenské pojištění
- zdravotní pojištění
- pojištění v mateřství
- pojištění ve stáří
- pojištění invalidity
- pojištění pozůstalých
- pojištění v nezaměstnanosti
- rodinné přídavky.²⁵

Zdravotní pojištění, pojištění v mateřství a v nezaměstnanosti se považují za krátkodobá pojištění. Naopak pojištění ve stáří, invaliditě a při ztrátě živitele jsou považována za sociální pojištění dlouhodobá, ze kterých se zpravidla vyplácejí dávky nejdelší dobu a proto se do tohoto systému platí nejvyšší příspěvky.

V zahraničí se sociální pojištění stále více zavádí i za účelem úhrady pečovatelských služeb pro seniory, kteří nejsou plně soběstační. Pojistný princip se zde zavedl z důvodu demografického stárnutí populace, se kterým úměrně stoupá počet osob, které potřebují péči jiného. Dosud byly tyto služby hrazeny z obecních rozpočtů a přímých úhrad klientů. Protože náklady výrazně vzrostly bylo třeba situaci řešit tímto způsobem.²⁶

V současné době tzv. hospodářské krize, která se začala projevovat už v roce 2008, dochází k určitým změnám v celé ekonomice a nedotčená nezůstala ani oblast sociálního pojištění.

Zákonodárci nejprve odsouhlasili snížení sazeb sociálního pojištění v roce 2009 a další snižování sociálního pojištění bylo naplánováno na tento rok, sazby se měly snížit

²⁴ KREBS, V. a kolektiv. Sociální politika. 3. přepracované a aktualizované vydání. Praha: ASPI, 2005, str. 164

²⁵ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 16

²⁶ KOLDINSKÁ, K. Sociální právo. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2007, str. 24

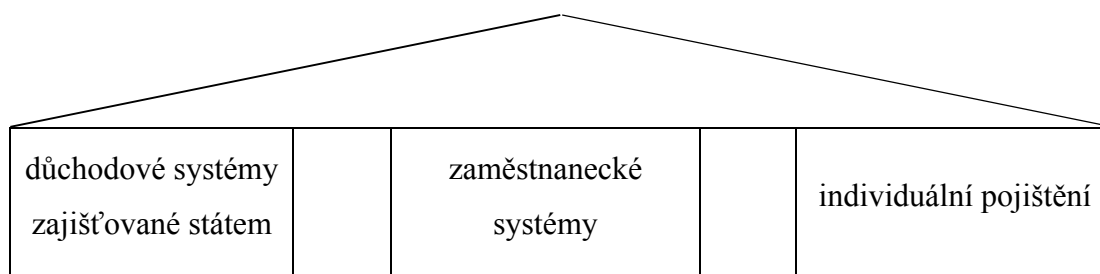
z 25 % na 24,1 %. V roce 2010 ale sazby zůstaly i nadále stejné a plánované snížení se posouvá na rok 2011.

Další podstatnou změnou pro letošní rok je zvýšení stropu pro odvod sociálního pojištění z loňského 48 násobku průměrné mzdy na 72 násobek pro období od 1. ledna 2010 do 31. prosince 2010. Sleva na pojistném jako jedno z protikrizových opatření je zrušené, naposledy náleželo za prosinec 2009. K těmto změnám došlo na základě tzv. Janotova balíčku. Jedná se o balíček úsporných řešení pro českou ekonomiku vytvořený ministrem financí E. Janotou, kterým se snaží zastavit trend neustálého navyšování státního dluhu.

2.2 Důchodové pojištění

Právo důchodového pojištění sice není právní vědou chápáno jako samostatné odvětví právního řádu, zabývá se však studiem relativně samostatné rozsáhlé oblasti právních vztahů. Obecně je právo důchodového pojištění pojímáno jako součást práva sociálního zabezpečení, které obsahuje kromě právních vztahů důchodového pojištění ještě další právní vztahy, jejichž vznik, změna nebo zánik jsou podmíněny existencí sociálních událostí. Jedná se především o oblast nemocenského pojištění, veřejného zdravotního pojištění, státní sociální podpory a sociální péče.²⁷

Základním smyslem a účelem úpravy důchodových systémů je zajistit lidem dostatečné příjmy ve stanovených sociálních situacích.²⁸ Mezi tyto situace patří stáří, invalidita, ovdovění a osiřené. Ve většině zemí je zabezpečení jedinců v daných sociálních událostech realizováno ve třech rovinách, v tzv. třech pilířích důchodového systému.

Tři pilíře důchodového systému

²⁷ BREJCHA, A., ŠANTRŮČEK, V. Právo důchodového pojištění. 1. vydání. Praha : Linde, 1998, str. 57

²⁸ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 53

Těmito pilíři, jak je vidět na obrázku, jsou důchodové systémy zajišťované státem nebo veřejnými institucemi v zájmu státu, v předkládané práci budeme dále hovořit o základním všeobecném důchodovém systému. Druhým pilířem je obvykle označován důchodový systém založený na zaměstnaneckých systémech, které jsou částečně hrazené zaměstnavatelem- my je budeme označovat jako doplňkové důchodové systémy. Třetím posledním pilířem je důchodové spoření jedinců pro případ stanovených událostí.²⁹

Ačkoliv zde hovořím o třech pilířích důchodového pojištění, podle mnoha autorů v České republice jeden z pilířů chybí. Tímto chybějícím článkem je tzv. druhý pilíř – doplňkový důchodový systém.

Prvním pilířem, kterým se budu zabývat je **základní všeobecný důchodový systém**, který je většinou povinný a univerzální. Ve většině zemí zahrnuje veškeré obyvatelstvo na území příslušného státu. Tento systém může být realizovaný v rámci sociální pomoci, což je systém, kde jsou poskytovány tzv. testované dávky. Pokud je důchodový systém součástí sociální pomoci, jsou dávky určeny občanům, kteří nemohou kvůli věku nebo jiné sociální události získávat příjmy vlastní prací. Tento způsob realizace nebývá většinou považován za typický základní všeobecný důchodový systém.

Dalším způsobem realizace je systém minimálních důchodů zaručených všem jedincům při splnění určitého kritéria. Tímto kritériem je obvykle dosažení určité věkové hranice.

Nejčastěji je základní všeobecný důchodový systém realizován jako pojistný systém, který je vázán na platby pojištěnců a je odvozován od minulých příjmů. Základní všeobecný důchodový systém je většinou financován průběžnou metodou tzv. PAYG (pay-as-you-go) a je založen na sociální solidaritě mezi generacemi ekonomicky aktivního obyvatelstva a obyvatelstva pobírajícího dávky.³⁰ Projev mezigenerační solidarity můžeme sledovat každodenně – ekonomicky aktivní obyvatelé odvádějí část svých příjmů, ze kterých jsou pak hrazeny dávky důchodového pojištění. Dávky důchodového pojištění jsou vypláceny ekonomicky neaktivnímu obyvatelstvu = jiné generaci.

Dávky, které jsou poskytovány z tohoto systému, nahrazují výdělek a při jejich výpočtu záleží na výši dosahovaných výdělků a počtu odpracovaných let. Dávkové formule pro určení výše dávky jsou:

a) jednosložkové u kterých se dávka odvozuje pouze od výše výdělků a počtu odpracovaných let

²⁹ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 53

³⁰ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 54

b) dvousložkové, kde je stanovena pevná částka, která je pro každého poživitele dávky stejná a k ní se poté přičítá částka odvozená od výše výdělků a počtu odpracovaných let.

Doplňkové důchodové systémy představují jakousi nadstavbu nad základním systémem. Jsou z něho hrazeny dávky zajišťující vyšší úroveň, než kterou poskytuje samotný všeobecný důchodový systém. Těmito dávkami se příjmy jedince dostávají na úroveň jeho příjmů, předtím než u něho nastala sociální událost. Jak již bylo naznačeno dříve, jedná se o tzv. „druhý pilíř“ důchodového pojištění. Tento pilíř je založen na pojistném principu. Doplnkové důchodové principy vznikají se soukromé iniciativy a jsou dobrovolné, pokud jde o jejich vznik. U tohoto systému není možné, aby jedinec mohl vlastním projevem vůle rozhodovat o účasti v systému.

Doplňkový systém je tvořen příspěvky zaměstnanců i zaměstnavatelů, které jsou odváděny do nestátního fondu, který je spravován zástupci plátců příspěvků. Jedná se o fondové financování, které je charakteristické tím, že se v tomto případě zakládá fond pro všechny (i budoucí) závazky penzijního plánu jejich systematickou kapitalizací. U fondového financování se důraz přesouvá na investiční činnost penzijního plánu a dosahovanou kapitálovou výnosnost. Typickým reprezentantem fondového financování jsou již podle názvu penzijní fondy.³¹ Opakem je průběžné financování důchodu.

Tento systém má i několik problémů. Jedním z nich je zachování nároků účastníků, pokud svou účast v systému ukončí (např. ukončení zaměstnání u zaměstnavatele, který doplnkový systém vytvořil). Dalším rizikem je zkrachování systému v případě špatné hospodářské situace, nevhodným investováním prostředků. V této situaci je nemožné vyplácet příslušné dávky v budoucnosti.

Prostřednictvím fungujících doplnkových systémů se rovněž vytvářejí předpoklady pro snížení nákladů na základní všeobecný důchodový systém. Navíc existence těchto systémů podporuje spoření a tvorbu kapitálu.

Vztah doplnkového důchodového systému k základnímu všeobecnému důchodovému systému je vyjádřen určitou relací (relací v tomto smyslu se rozumí určitý poměr, vztah; doplnkový a základní všeobecný systém jsou vždy v nějakém poměru). Doplnkové důchodové systémy musejí být v určitých relacích vůči základnímu všeobecnému důchodovému systému. Pokud by tyto relace chyběly, mohlo by se stát, že právo na plnění

³¹ *Financování důchodového systému* [online]. finance.cz, [cit. 24. 11. 2009]. Dostupné na <<http://www.finance.cz/duchody-a-penze/informace/duchodovy-system/zpusoby-financovani/>>

v jednom systému by eventuálně mohlo vylučovat nebo omezovat plnění v druhém systému a naopak.

Plnění poskytovaná z doplňkových důchodových systémů doplňují příjmy oprávněných osob po vzniku sociální události tak, aby se více přiblížily jejich původním příjmům z ekonomické aktivity. Ale souhrn dávek poskytovaných ze základního všeobecného důchodového systému a dávek poskytovaných z doplňkového důchodového systému nenahrazuje plně předešlý příjem. Relace dávek z obou důchodových systémů k předešlým příjmům si můžeme ukázat v následujícím přehledu.³²

Tabulka č. 1 – Relace dávek z důchodových systémů k předešlým příjmům³³

Země	Celková relace (%)	Základní systém (%)	Doplňkový systém (%)
Francie	70	50	20
SRN	75	50	25
Nizozemí	70	40	30
Švédsko	65-70	55-60	10
Švýcarsko	60	40	20
Velká Británie	60	40	20

Chce-li si pracovník udržet příjmovou úroveň zhruba na 60 – 70% (popřípadě i úroveň vyšší) svých předdůchodových příjmů, je nezbytné, aby v průběhu svého aktivního života část svých finančních prostředků odkládal na období důchodu ať již formou spoření, investování, nebo formou důchodového připojištění u penzijních fondů či komerčních pojišťoven.³⁴

Individuální důchodové spoření je třetím pilířem důchodového pojištění. Za pomoci tohoto systému může jedinec ještě zvýšit své budoucí příjmy v případě sociální události. V konečném výsledku jeho minulé příjmy a příjmy během sociální události budou velmi podobné, ne-li stejné.

Důchodové spoření je založeno na individuálním vztahu mezi pojištěncem a institucí, která poskytuje pojištění. Tento vztah je založen na komerčním přístupu, jedná se především o individuální životní nebo důchodové pojištění u komerční pojišťovny, spoření, investování do nemovitostí nebo cenných papírů apod.

³² GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 61

³³ SIROTEK, M. *Systémy důchodového a penzijního zabezpečení v zahraničí a systém uplatňovaný v ČR*. Národní pojištění, 1997, č. 3, str. 32

³⁴ SIROTEK, M. *Systémy důchodového a penzijního zabezpečení v zahraničí a systém uplatňovaný v ČR*. Národní pojištění, 1997, č. 3, str. 32

Určitém rizikem individuálního důchodového spoření je inflace, která má vliv na hodnotu vytvořených fondů. Stát nemůže ovlivňovat obchodní politiku instituce a tudíž mohou na tento systém dopadat negativa finančního trhu a nositel spoření se může dostat do ekonomických problémů.³⁵

2.3 Důchodové pojištění v České republice

Důchodové pojištění se v České republice uplatňuje již dlouho. Základy důchodového pojištění lze spatřovat už za vlády Marie Terezie, tedy v 18. století, kdy bylo poprvé zavedeno penzijní zaopatření státních úředníků. Ve 20. letech dvacátého století, se přijímaly právní předpisy, které důchodové pojištění rozšířili prakticky na všechny osoby činné v zaměstnaneckých vztazích.

„V období první republiky byla zvlášť realizována úprava pojištění zaměstnanců a pojištění soukromých zaměstnanců. V prvním případě se jedná o zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., zatímco pojištěním soukromých zaměstnanců se zabýval zákon č. 26/1929 Sb., z. a n.“³⁶

Od roku 1948 se důchodového pojištění též účastnily osoby samostatně výdělečně činné. Tato skutečnost, že jsou účastny prakticky všechny ekonomicky aktivní osoby, patří mezi základní principy i současného systému důchodového pojištění založeného zákonem č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění.³⁷

Český důchodový systém tvoří v dnešní době v podstatě dva pilíře. Základní všeobecný důchodový systém, který je povinný, průběžně financovaný a zahrnuje převážnou většinu fyzických osob na území České republiky.

Další pilíř je doplňkový dobrovolný, příspěvkově definovaný, kapitálově financovaný pilíř penzijního připojištění se státním příspěvkem. Součástí doplňkového dobrovolného pilíře je také soukromé životní pojištění. České důchodové připojištění je striktně založeno na občanském individualistickém principu, důsledně spočívá na vztahu penzijní fond – občan a na vztahu stát – občan, nikoliv na vztahu stát – zaměstnavatel – občan. Při tomto pojetí je zdůrazněna především samostatnost občana a jeho schopnost myslet na vlastní

³⁵ CIPRA, T. Penzijní pojištění a jeho výpočetní aspekty. 1. vydání. Praha : Nakladatelství HZ Praha, 1996, str. 7

³⁶ BREJCHA, A., ŠANTRŮČEK, V. Právo důchodového pojištění. 1. vydání. Praha : Linde, 1998, str. 24

³⁷ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 195

budoucnost a postarat se sám o sebe.³⁸ Hlavním účelem penzijního připojištění se státním příspěvkem je zvýšení doplňkových příjmů v případě nastalých sociálních událostí, a to mimo povinný všeobecný základní důchodový systém.

Oblastí penzijního připojištění se zabývá zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem a o změnách některých zákonů souvisejících s jeho zavedením, ve znění pozdějších předpisů. Podle § 1 odst. 2 citovaného zákona se penzijním připojištěním pro účely tohoto zákona rozumí shromažďování peněžních prostředků od účastníků penzijního připojištění a státu poskytnutých ve prospěch účastníků, nakládání s těmito prostředky a vyplácení dávek penzijního připojištění. Zároveň je zde uvedeno, že penzijní připojištění nesmějí vykonávat jiné osoby než penzijní fondy.

Protože se jedná o penzijní připojištění se státním příspěvkem, je vhodné uvést i jeho výši. V současné době se státní příspěvek, který je poskytován ze státního rozpočtu, pohybuje od 50 Kč měsíčně + 40% z částky nad 100 Kč (kdy je měsíční platba účastníka penzijního připojištění 100 – 199 Kč) až do 150 Kč měsíčně (platba je vyšší než 500 Kč). Pokud účastník platí příspěvek za delší období než kalendářní měsíc, stanoví se výše státního příspěvku podle průměrné měsíční výše připadající na toto období.³⁹

Podle mnoha autorů v našem důchodovém systému chybí druhý pilíř, tj. typický doplňkový důchodový systém založený na zaměstnaneckých vztazích. Podle autorky publikace *Důchodové systémy*⁴⁰ je absence druhého pilíře způsobena poměrně vysokým zatížením příspěvky do základního důchodového systému, zejména ze strany zaměstnavatelů; nejsou zde dostatečné ekonomické stimuly k vytvoření klasických doplňkových důchodových systémů a konečně i nepříliš optimistická obecná situace naší ekonomiky, její téměř žádný nebo malý růst.

Někteří autoři, např. M. Sirotek zastává názor, že současný systém uplatňovaný v České republice je složen ze tří pilířů (důchodového pojištění, penzijního připojištění a individuálních forem) a nelze pochybovat o provázanosti systému důchodového pojištění s penzijním připojištěním, většinou je diskutováno o těchto dvou pilířích odděleně, což podle M. Sirotky není správné. Především kvůli tomu, že zahraniční zkušenosti ukazují úzké spojitosti obou systémů a v případě vzájemné vyváženosti i možnost eliminace problémů spojených se stárnutím.

³⁸ GREGOROVÁ, Z. *Důchodové systémy*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 179

³⁹ *Příspěvek státu na penzijní připojištění* [online]. finance.cz, [cit. 30. 11. 2009]. Dostupné na <<http://www.finance.cz/duchody-a-penze/informace/penzijni-prijisteni/statni-prispevek/>>

⁴⁰ GREGOROVÁ, Z. *Důchodové systémy*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998

M. Sirotek dále ve svém článku uvádí zobecnění zahraničních poznatků v oblasti důchodových systémů jednotlivých zemí. Uvedené státy představují spektrum levicových i pravicových zemí, podle tradic a vlád, které převážně v zemích vládly. Jedná se např. o Spolkovou republiku Německo, Francii, Nizozemí, Švédsko, Švýcarsko a Velkou Británii. Z uvedených příkladů lze vysledovat obecné závěry:

- v oblasti důchodového zabezpečení je zaznamenáván stálý vývoj
- soustavy sociálního zabezpečení vycházejí z pojistně-matematických pravidel
- systémy jsou složeny zpravidla ze tří různě na sebe návazných a spolu propojených částí, obdobně jako je tomu v ČR
- význam penzijního připojištění závisí na úrovni základního sociálního pojištění
- systémy jsou postaveny tak, aby zajišťovaly poměrné důchody ke hrubé mzdě minimálně na úrovni 50%
- věková hranice pro odchod do důchodu je stanovena zpravidla na 65 let s alternativními možnostmi dřívějšího odchodu do starobního důchodu
- finanční prostředky jsou od příspěvku až po výplatu pouze jednou zdaněny⁴¹

Ačkoli je článek M. Sirotky poměrně starý (psaný v r. 1997), domnívám se, že je stále aktuální. Vzhledem k neustálému vývoji, především v oblasti zvyšování věkové hranice pro odchod do důchodu, mohly nastat pochybnosti ohledně aktuálnosti. Pokud ovšem údaj M. Sirotky, že odchod do důchodu je stanoven na 65 let, porovnáme s tabulkou vycházející ze současných údajů (viz Příloha č. 4 Věk odchodu do důchodu v členských státech EU), zjistíme, že průměrná věková hranice je stále 65 let.

⁴¹ SIROTEK, M. *Systémy důchodového a penzijního zabezpečení v zahraničí a systém uplatňovaný v ČR*. Národní pojištění, 1997, č. 3, str. 32

3. Zásady práva

Pojem „zásady práva“ nemá dodnes v teorii práva jednoznačně definovanou podobu. Nejčastěji se však tento pojem definuje jako určité zobecněné právní myšlenky, které vyjadřují charakter určitého právního odvětví, nebo určitého systému, jakési vůdčí principy právní úpravy.⁴² Mezi soudobými českými autory nepanuje jednoznačná shoda ve vymezení pojmů princip a zásada. Zatímco jedni považují uvedené výrazy za synonyma, druzí považují principy za jakési základní pilíře, které stojí na nejvyšším stupni obecnosti. Zásady pak v jejich pojetí představují podřazený pojem, jakousi konkretizaci principu, která je naplněna bližším normativním obsahem, ale stále ještě stojí relativně na vysokém stupni abstrakce.⁴³

Můžeme najít určité zásady, které jsou obecně platné pro celý právní řád, vedle těchto základních zásad můžeme najít i zásady typické pro určité právní odvětví. Obecné zásady jsou většinou vyjádřeny explicitně v základních normách, v ČR je to např. Listina základních práv a svobod.

K čemu jsou zásady především? Jednou ze základních funkcí je význam pro interpretaci a aplikaci práva. Zásady a principy se k interpretaci použijí zejména pokud právní úprava chybí (tzv. mezery v právu) a tam kde lze aplikací standardních interpretačních metod dojít ke dvěma odlišným výkladům.

Právní principy tvoří východiska pro zákonodárce a současně mu určují jakési mantinely, ve kterých se má pohybovat. Nejdůležitějšími principy jsou princip právní jistoty a v oblasti soukromého práva i zásada dispozitivní právní úpravy. Principy nás mohou navádět k tomu, co je pro právo podstatné.⁴⁴

Jak uvádí J. Prusák z Právnické fakulty UK⁴⁵, význam právních principů v současnosti je nejméně v tom, že při interpretaci a realizaci právních norem umožňují přejít od aplikace právních předpisů k aplikaci práva s tím, že právo jako celek vyjadřuje psané i nepsané principy, které determinují způsob a cíl uplatnění zákonů a ostatních právních předpisů.

Principy umožňují překonat zneužívání právních norem, obcházení práva, porušování práva, t. j. malaplikaci a malinterpretaci právních předpisů a nečinnost státních orgánů.

⁴² GREGOROVÁ, Z. *Důchodové systémy*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 70

⁴³ RIGEL, F. *Význam zásad v právu* [online]. juristic.cz, 5. 1. 2006 [cit. 30. 11. 2009]. Dostupné na <<http://obcanskepravo.juristic.cz/550757/clanek/obcan5> >

⁴⁴ TELEČEK, I. *Právní principy a některé jiné věci*. Právník, 2002, roč. 141, č. 6, str. 626

⁴⁵ PRUSÁK, J. *Principy v práve*. Právní obzor, 1997, roč. 80, č. 2, str. 221

Aplikaci je však nutné provádět na základě právního textu, ve kterém je princip zakotvený, a to na základě racionálních právních důvodů.

Některé principy mají v oblasti práva výjimečné postavení. Nazývají se nepsané přirozené právní zásady.

Je očividnou pravdou, kterou netřeba dokazovat (*perspicua vera non sunt probanda*), že právě prostřednictvím právních principů lze vcelku jednoduše, srozumitelně, argumentačně a přitom racionálně přezkoumatelně dosahovat obecného právního dobra a uplatňovat je v lidské společnosti.⁴⁶

Proto jaké základní principy budou zvoleny pro určité právní odvětví a jak budou interpretovány má význam obecné filozofické myšlení (učení) a tzv. sociálněpolitické doktríny. V evropském regionu se nejčastěji setkáváme s myšlenkami konzervativního směru, s křesťanským sociálním učením a demokratickým socialismem.

Liberalismus je postaven na osobní svobodě a individuální odpovědnosti, což znamená, že prospěch každého je závislý pouze na něm samém a jeho osobním nasazení. Liberalismus nepodporuje solidaritu státu, je pro něj důležitý funkční tržní mechanismus a s ním související ekonomické aktivity.

Křesťanské sociální učení vychází především z křesťanské filosofie. Hlavní roli zde hraje především společenský systém, který postavení jedince předurčuje. Ačkoli uznává osobní svobodu, stále zdůrazňuje mravní závazek a odpovědnost za sociální situaci ve státě padá i na mocné a bohaté. Pro toto učení je důležité zbavit se bídy. Stěžejní myšlenkou je zde fakt, že individuální svoboda musí být podřízena i obecnému prospěchu a dobru.

Demokratický socialismus usiluje o zajištění důstojných životních podmínek všem jedincům demokratickou cestou na základě přijetí určitých pravidel. Značnou míru sociální odpovědnosti na sebe přebírá stát. V takovémto státě je silný veřejný sektor, přerozdělování a solidarita, tento systém silně zdůrazňuje rovnost v sociálních právech.⁴⁷

Výše uvedená učení poznamenávají volbu principů, interpretaci a způsoby jejich uplatňování v sociální politice. Nejtypičtější principy uplatňované v sociální politice jsou princip sociální spravedlnosti, sociální solidarity, princip subsidiarity a princip participace.

⁴⁶ TELEČ, I. *Právní principy a některé jiné věci*. Právník, 2002, roč. 141, č. 6, str. 624

⁴⁷ KREBS, V. a kolektiv. *Sociální politika*. 3. přepracované a aktualizované vydání. Praha: ASPI, 2005, str. 27

3.1 Základní zásady důchodového pojištění

Základní zásady práva důchodového pojištění nejsou obsahem žádného právního předpisu, jsou to jakési teoretické postuláty, které generalizují obvyklý obsah právních norem, které se vyskytují na úseku důchodového pojištění. Obecně lze říci, že základní zásady důchodového pojištění odrážejí úroveň ochrany sociálních práv.⁴⁸

Zásady typické pro odvětví práva důchodového pojištění je možné dělit na základní a zvláštní. Základní zásady jsou obecně platné pro celý právní řád, právní systém. Jedná se o takové zásady jako jsou ideje humanismu, demokracie, společenské spravedlnosti, rovnosti občanů před zákonem a podobně. Jsou to ty obecné principy, které jsou vyjádřené v základních státoprávních normách.⁴⁹

3.1.1 Zásada všeobecnosti důchodového systému

Jednou z nejdůležitějších zásad je zásada všeobecnosti důchodového systému. Často se setkáme s označením této zásady jako zásada univerzality důchodového systému. Na základě této zásady je postavena konstrukce celého důchodového systému. Všeobecnost důchodového systému můžeme vnímat ze dvou pohledů - z hlediska vymezení okruhu subjektů, na které se systém vztahuje a z hlediska vymezení okruhu sociálních událostí, během nichž systém působí.

Všeobecnost důchodového systému ve vztahu k subjektům, na něž se vztahuje, znamená, že se tento systém týká všech fyzických osob, které splňují určité kritérium. Tímto jednotícím kritériem je nejčastěji trvalý pobyt nebo státní občanství. Pokud je kritériem princip státního občanství, pak je obvykle jako podmínka pro postavení subjektu jako příjemce dávky z důchodového systému stanoven požadavek, že příjemce je občanem příslušného státu. Vymezování okruhu subjektů podle trvalého pobytu je novější systém než podmínka státního občanství. Princip trvalého pobytu však musí být navíc doplněn dalšími principy, které umožní dosah důchodového systému i na migrující obyvatelstvo v rámci evropských struktur, především v rámci Evropské unie.

⁴⁸ VESELÝ, J. Právo sociálního zabezpečení. 1. vydání. Praha: Vysoká škola aplikovaného práva, 2001, str. 28

⁴⁹ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 71

Pokud zásadu všeobecnosti vyjádříme ve vztahu k subjektům konkrétně, pak se vztahuje na všechny fyzické osoby s trvalým pobytem na území státu, avšak to neznamená, že působí vůči všem stejně.

Zásadu všeobecnosti důchodového systému můžeme vyvodit i z vazby mezi občanem a jeho státem. Můžeme se setkat se třemi rovinami této vazby:

1. stát a občan v postavení, kdy stát je donátor a pomůže občanovi, který již nemá jinou možnost. Stát zde zajišťuje sociální minimum, jakousi základní garantovanou životní úroveň pro všechny osoby.
2. stát a občan jako spolupracující subjekty. Občan zde není jen zabezpečovaný, ale i sám se podílí na zajištění prostředků do budoucna, je to nadstavba nad základní úrovní. Všeobecnost je zde v porovnání s předchozím bodem zúžená a zahrnuje osoby, které se vyskytují v určitém postavení, s nímž stát spojuje účast v systému.
3. občané sami řeší své problémy a rozvíjí individuální přístup v sociálním prostoru. Okruh oprávněných subjektů je velmi úzký a je založen na dobrovolné účasti těchto subjektů.

Pokud se na všeobecnost důchodového systému díváme z pohledu okruhu sociálních událostí, na jejichž základě je poskytováno plnění, nelze všeobecnost chápat tak, že by byly zahrnuty všechny sociální události, které lze v dané zemi a za dané situace očekávat. Sociálními událostmi, které pokrývá důchodový systém, jsou stáří, invalidita a ztráta živitele. Ostatní sociální události jsou kryté dalšími oblastmi sociálního zabezpečení.⁵⁰

O projevu principu všeobecnosti se můžeme přesvědčit v §66 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů. Z tohoto paragrafu se dá vyvodit, že dávky důchodového pojištění přísluší pouze subjektům s trvalým pobytem v České republice.

3.1.2 Zásada sociální spravedlnosti

Sociální spravedlnost je dalším důležitým principem sociální politiky. Tento princip se projevuje již v historii ekonomického a politického myšlení. Pokud vyjdeme od toho, co se rozumí spravedlností vůbec, dojdeme k závěru, že spravedlnost je obvykle stavěna

⁵⁰ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 72

proti křivdě a bezpráví. Spravedlnost je jakási idea uspořádání společnosti. Pro Aristotela⁵¹ je spravedlnost výkon dokonalé ctnosti vůči druhým, „dobré těch druhých“ a „souhrn všech ostatních ctností“. Je považována za měřítko mezilidských vztahů, základní mravní hodnotu, základ právního řádu, základ států a veřejných politik. Spravedlnost můžeme chápat jednak ve smyslu sociálním a také v právním slova smyslu (tj. souhrn právních norem a zásad).⁵²

Sociální spravedlnost lze vymezit pravidly, podle nichž jsou ve společnosti přerozdělovány příjmy, bohatství a také životní příležitosti a předpoklady (např. vzdělávat se, uplatnit se na trhu práce atd.) mezi jednotlivé občany, případně sociální skupiny.

Ačkoli v současnosti neexistuje obecně akceptovaná definice, či představa toho, co je a co není sociálně spravedlivé. I přesto je sociální spravedlnost hodnotou, kterou nelze pominout a nepracovat s ní v jakémkoli sociálním systému. Lidé se obecně shodují v tom, že je třeba jednat a chovat se spravedlivě, a to i ve smyslu sociálním, i když konkrétní obsah tohoto termínu je neurčitý.

„Spravedlnost“ pro mě rozhodně neznamená, pokud dva různé subjekty řeší podobnou sociální situaci (např.: ztráta živitele) a podle toho jsou i stejně posuzovány, aby takovýto postup byl spravedlivý, je nutné zkoumat i další kritéria a teprve poté určit, zda se budou tyto dva případy posuzovat stejně. Stejně tak se k pojmu spravedlnosti vyjadřuje V. Krebs: „Autoři zabývající se otázkami sociální politiky, se také většinou shodují v tom, že sociální spravedlnost je pojem relativní a že k jeho řešení je třeba přistupovat zpravidla vždy z řady různých hledisek a přihlížet tak k podstatě a charakteru velice rozmanitých konkrétních situací.“⁵³

Sociální rozdíly a nerovnosti se začaly v 90. letech vnímat jinak. Pozitivní je, že občané začínají chápat sociální spravedlnost v tom smyslu, že se nejprve musí snažit oni sami, aby si postupně mohli naplnit vlastní potřeby a zájmy. Současně je sociální spravedlnost vnímána jako snaha pomoci slabým a potřebným občanům, kterým je nutné pomoci, protože sami nejsou schopni získat dostatek prostředků. Ve většině vyspělých států je sociální spravedlnost vnímána v modelu tzv. pevného dna a otevřeného stropu. Vytváření tohoto modelu je složitým procesem, pro který jsou důležité nejenom nerovnosti samy a jejich velikost, ale fakt, jak jsou tyto nerovnosti vnímány a přijímány společností.

⁵¹ Spravedlností se Aristoteles zabývá v díle Etika Nikomachova.

⁵² KREBS, V. a kolektiv. Sociální politika. 3. přepracované a aktualizované vydání. Praha: ASPI, 2005, str. 28

⁵³ KREBS, V. a kolektiv. Sociální politika. 3. přepracované a aktualizované vydání. Praha: ASPI, 2005, str. 28-29

„Nežádoucí je naopak fakt, že termínem sociální spravedlnosti některé subjekty a politické síly operují populisticky, účelově podlézají veřejnosti a sociální spravedlnosti využívají k prosazování svých dílčích mocenských, politických zájmů a určitých ideologií. Příkladem jsou v současné době znovu otevřené spory o hranice důchodového věku.“⁵⁴

3.1.3 Zásada sociální solidarity

Sociální solidaritou se rozumí soudržnost některé skupiny osob s jinou. Solidarita se uplatňuje v případech, kdy zdroje ze kterých je systém sociálního zabezpečení financován tvoří pracující občané, ale dávky jsou používány pro lidi, kteří se na tomto finančně nepodílí. Sociální solidarita je v České republice relativně dlouho zažita a zakódována v právní úpravě sociálního zabezpečení.

Sociální solidaritu dělíme na intergenerační a intragenerační. Jak je již z názvu patrné intergenerační (mezigenerační) sociální solidarita se uplatňuje například mezi ekonomicky aktivním obyvatelstvem a ekonomicky neaktivním – poživatelé dávek z důchodového systému čerpají dávky z příspěvků poskytnutých ekonomicky aktivním obyvatelstvem. Oproti tomu se intragenerační sociální solidarita uplatňuje především mezi bohatými a chudými, kdy subjekty s vyššími příjmy přispívají na zajištění subjektů s nižšími příjmy, mezi pracujícími a nepracujícími. Intragenerační solidarita se uplatňuje především u vyplácení dávek z nemocenského pojištění a veřejného zdravotního pojištění.

Zásada sociální solidarity se vztahuje k tvorbě prostředků potřebných pro realizaci dávek poskytovaných z důchodového systému i ke způsobu jejich vydávání. Zásadu sociální solidarity můžeme zkoumat jak na úrovni tvorby zdrojů pro realizaci práva sociálního zabezpečení jako celku, tak i v rámci jednotlivých subsystémů práva sociálního zabezpečení. Zásada sociální solidarity na úrovni tvorby zdrojů pro realizaci práva sociálního zabezpečení jako celku je charakterizována tak, že ekonomicky aktivní obyvatelstvo vytváří zdroje pro zajištění nejen svých sociálních událostí, ale pro zajištění sociálních událostí všech obyvatel na území státu, na které se právo sociálního zabezpečení vztahuje.

V rámci důchodového systému můžeme zásadu sociální solidarity spatřovat i ve způsobu jeho financování. Pokud je důchodový systém financován průběžně, tzv. „pay-as-you-go“, velmi se zde projevuje zásada sociální solidarity, kdy ekonomicky činní

⁵⁴ ŽIŽKOVÁ, J. *Orientace sociální politiky 90. let- přednosti a úskalí*. Sociální politika, 1997, č. 2, str. 2-4

obyvatelé svými platbami pojistného vytváří zdroje, ze kterých se vyplácí důchody obyvatelstvu již ekonomicky neaktivnímu.⁵⁵ Ekonomicky aktivní obyvatelstvo přispívá na tvorbu těchto zdrojů podle výše svého příjmu, přičemž obyvatelé s vyššími příjmy se podílejí výraznějšími příspěvky. Je to z důvodu neomezené horní hranice příjmů, ze kterých se platí pojistné.

Stejně jako solidarita sama o sobě je významná i míra, v níž by měla být naplňována tzv. celospolečenská solidarita. T. G. Masaryk k problematice solidarity ve svém slovníku uvádí: „Solidarita je etickým příkazem, neboť člověk je dlužníkem společnosti, a zříká-li se svých práv, privilegií, ve shodě s ideou solidarity, je to jen splácení dluhu za prospěch, který skýtá společnost jednotlivci, rovněž jako dluh generacím minulým, jejichž statky nakupené pílí jsou mu k dispozici, a povinností všech lidí je solidárně pracovat na rozhojnění tohoto bohatství.“⁵⁶

3.1.4 Zásada zabezpečovací

„Zabezpečovacím principem se rozumí uplatnění takových zásad právní úpravy věcného rozsahu zabezpečení (systému dávek), hmotněprávních podmínek dávkových nároků a způsobu financování, při kterém je vymezení základních právních institutů závislé na kritériích autoritativně zakotvených v právním předpise. Definování takových institutů není přitom závislé na vztahu mezi vymezením hmotněprávních podmínek dávkových nároků a financováním systému zabezpečení, takže neexistuje přímá vazba mezi finančními vstupy a výstupy systému.“⁵⁷ Tento princip je založen na veřejnoprávní úpravě zabezpečení a téměř absolutní absencí soukromoprávního prvku.

Princip zabezpečovací se v českém důchodovém systému uplatňuje především v prvním pilíři důchodového pojištění, kterým jsou důchodové systémy zajišťované státem nebo veřejnými institucemi v zájmu státu – základní důchodový systém.

Zásada zabezpečovací spočívá ve starosti státu o všechny záležitosti související s tímto principem. Stát celý systém provádí, spravuje, organizuje jej a zároveň vytváří. O tom se můžeme přesvědčit v §3 zákona č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.

⁵⁵ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 72

⁵⁶ KREBS, V. a kolektiv. Sociální politika. 4. přepracované a aktualizované vydání. Praha: ASPI, 2005, str. 33

⁵⁷ BREJCHA, A., ŠANTRŮČEK, V. Právo důchodového pojištění. 1. vydání. Praha : Linde, 1998, str. 53-54

3.1.5 Zásada participace

Zásada participace vyjadřuje účast oprávněných subjektů na systému sociálního zabezpečení – projev v rovině ekonomické a právní (u nás v té ekonomické).

Ekonomická účast může mít povahu zaplacení budoucí dávky, nebo připlacení si na lepší dávku, tedy účasti na financování základních státem zaručených služeb a dávek. Míra účasti oprávněných subjektů na tvorbě zdrojů není stejná ve vztahu k jednotlivým pilířům důchodového systému, nejvyšší je evidentně při tvorbě doplňkových důchodových systémů a nejnižší je při tvorbě zdrojů v základním všeobecném důchodovém systému.

Projev v právní rovině může mít povahu účasti na řízení nebo na kontrole. Mezinárodně se osvědčilo a dále se doporučuje řízení státních systémů volenými orgány, zejména tam, kde jejich financování je oddělené od státního rozpočtu a má vedle finanční podpory z veřejných prostředků i své objektivně stanovené příjmy, např. definované ve vztahu k daním a odvodům.

Účast na kontrole může mít povahu části v konzultativních shromážděních, volených kontrolních orgánech a nebo stížnostní agendou, prošetřovanou objektivními orgány. Podmínkou uplatnění účasti občanů na kontrolních i správních úkonech je srozumitelnost právních předpisů, dostatečná informovanost a jednoduchost správy.⁵⁸

Princip participace a jeho naplňování v sociální politice velmi omezil paternalistický (ochranářský) přístup státu. Participaci lze charakterizovat jako přechod od člověka, na kterého je nazíráno především jako na objekt sociální politiky, k člověku, který je brán jako plnoprávný a odpovědný subjekt. Aplikace tohoto principu vychází ze skutečnosti, že občané státu jsou dostatečně vyzrálí, uvědoměli a vyspělí pro odpovědné sociální chování, dále jeho aplikace že omezuje či vylučuje vládní praktiky v uskutečňování sociální politiky. Z tohoto plyne, že naplňování participačního myšlenkového konceptu je dlouhodobým procesem. Avšak stále značná část občanů i jejich zastupitelů má tendenci se v tíživých sociálních situacích spoléhat především na stát – projev paternalistického smýšlení, které můžeme spatřovat i ve výsledné podobě zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.⁵⁹

⁵⁸ TOMEŠ, I. a kolektiv. Právo sociálního zabezpečení. 2. vydání. Praha: Všeherd, 1995, str. 58

⁵⁹ ŽIŽKOVÁ, J. *Orientace sociální politiky 90. let- přednosti a úskalí*. Sociální politika, 1997, č. 2, str. 2-4

3.1.6 Zásada rovnosti

Zásada rovnosti neboli uniformity vyjadřuje snahu zajistit všechny oprávněné subjekty podle stejných jednotných pravidel. Zásada rovnosti ovšem neznamená „všem stejně“, aplikace zásady rovnosti nevylučuje určitou diferenciaci dávek za předpokladu, že se použijí stejná pravidla a vyloučí se subjektivní posuzování. Rovnost by měla být chápána ve smyslu takového systému, kde mají všechny oprávněné subjekty stejné šance.

Nemělo by však docházet k situacím, kdy je poskytnuta všem oprávněným subjektům pomoc ve stejné výši. K uvedené zásadě se několikrát vyjadřoval i Ústavní soud, který došel k názoru, že „princip rovnosti není v zásadě chráněn sám o sobě, ale jen v souvislosti s porušením jiného základního práva, které zaručuje ústavní zákon nebo mezinárodní smlouva ve smyslu čl. 10 Ústavy⁶⁰. Nerovnost v sociálních vztazích, má-li se dotknout základních lidských práv, musí dosáhnout intenzity zpochybňující alespoň v určitém směru již samu podstatu rovnosti. Pokud by bylo stanovení různých sociálních dávek v závislosti na odůvodněných potřebách určitých skupin osob považováno paušálně za porušení základního práva a rovnosti v právech, znamenalo by to, že u sociálních dávek by vlastně žádnou podmínku pro nárok nebo její výši, spočívající např. ve věku, v době či individuálním posuzování sociální a ekonomické situace, ani nebylo možno stanovit.“⁶¹

Podle I. Tomeše se uniformita zajišťuje pomocí:

1. jednotné úpravy podmínek sociální ochrany,
2. jednotnou soustavou nástrojů sociální ochrany,
3. jednotným osobním a věcným rozsahem a úrovní dávek poskytovaných sociálními systémy.⁶²

⁶⁰ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů

⁶¹ Pl. ÚS 40/97 Diferenciace přídavků na děti (v souvislosti s omezením nároků na přídavek na dítě zákonem č. 242/1997 Sb., novela zákona o státní sociální podpoře)

⁶² TOMEŠ, I. Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost. 1. vydání. Praha: Socioklub, 1996, str. 203

3.2 Zvláštní zásady důchodového pojištění

Tyto zásady můžeme také nazvat jako zásady vnitřní výstavby důchodových systémů. Pod tento termín můžeme přiřadit velké množství zásad. Zvláštní zásady jsou důležité pro stavbu dávkových schémat – především pro stanovení podmínek pro poskytování plnění.

3.2.1 Zásada zásluhovosti

Zásada zásluhovosti je založena na pojistném principu. Zásluhovost se projevuje v nutnosti splnění stanovených podmínek. Tyto podmínky jsou stanovené v minulosti – oprávněný subjekt je zná předem a plnění těchto podmínek je v jeho dispozici.⁶³

V rámci sociálního pojištění je nutné, aby se fyzická osoba účastnila systému pojištění po určitou minimální dobu. Výše dávky se odvíjí od toho jak dlouho je subjekt pojištěný a jaké měl výdělky. Tento postup je typický pro dávky důchodového pojištění (např. pro nárok na vyplacení dávek starobního důchodu je třeba 25 let pojištění pokud osoba dosáhla důchodového věku před rokem 2010).⁶⁴

Zásluhovost se tedy projevuje tak, že oprávněný subjekt se musí nejdříve po určitou dobu podílet na tvorbě zdrojů důchodového systému (tj. platit přímé účelově určené platby na důchodový systém, které se obvykle nazývají pojistné).⁶⁵

„Minulá zásluha“ oprávněného subjektu však může spočívat i v jiných skutečnostech než ve finanční účasti. Poskytování dávky může být vázáno na to, že se oprávněný subjekt v minulém období nacházel v určité sociální situaci nebo vykonával nějakou stanovenou činnost aniž by byla vyžadována finanční účast.⁶⁶ Většina důchodových systémů je budována na zásadě zásluhovosti v obojím možném vyjádření, i když převaha je většinou na pojistném principu.⁶⁷

Princip zásluhovosti se v důchodovém pojištění projevuje v omezeném rozsahu v důsledku současného uplatňování principu sociální solidarity (existence redukčních

⁶³ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 81

⁶⁴ Ustanovení § 29 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů

⁶⁵ V naší právní úpravě je tato zásada zachycena například v ustanovení § 11 odst. 1 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁶ Příkladem takto chápané zásady zásluhovosti může být např. ustanovení § 5 odst. 1 písm. m) až u) a § 12 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁷ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 81

hranic, kterými se zápočet vyšších příjmů stanoveným způsobem omezuje, způsobuje pokles relativní úrovně důchodu se vzrůstajícími příjmy započitatelnými pro účely důchodového pojištění).⁶⁸

3.2.2 Zásada sociální potřeby

Sociální potřeba je stav nedostatečného příjmu, který je u osob splňujících zároveň další podmínky spojen s nárokem na dávku sociální péče určenou k zabezpečení základních životních potřeb.

Zásada sociální potřeby znamená, že je poskytování dávky vázáno na podmínku, která nastala objektivně, mimo vůli občana žádajícího plnění, a v jejím důsledku se občan dostává do hmotné nouze, kterou nemůže řešit vlastními prostředky. Stejně tak pokud není dostatečným ani plnění eventuálně poskytovaných dávek.

Pokud na důchodový systém hledíme jako na celek, v jeho výstavbě zásadu sociální potřeby najdeme jen minimálně. Při zkoumání jednotlivých rovin pyramidové výstavby důchodového systému je situace s využitím zásady sociální potřeby různá. Lze říci, že základní rovina i v případě kdy je součástí důchodového systému, by měla být budována na základě principu sociální potřeby. Naproti tomu druhá rovina, tedy klasický důchodový systém, je konstruována na zásadě zásluhovosti a zásada sociální potřeby se neuplatňuje vůbec anebo jen minimálně. Třetí rovina, tj. doplňkové důchodové systémy, je výlučně vytvářena s použitím zásady zásluhovosti, a to v její pojistné podobě.⁶⁹

Určitým příkladem uplatnění zásady sociální potřeby ve druhé rovině důchodových systémů může být například poskytování invalidního důchodu tzv. invalidům z mládeži, kteří nemají potřebné doby pojištění - § 42 zák. č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů.

3.2.3 Zásada garance a iniciace

Zásada garance vyjadřuje, že právním i ekonomickým garantem systému a jeho financování je stát (ačkoliv organizace a financování je prováděno odděleně od státu). Je to především proto, že výdaje na důchodové pojištění jsou součástí výdajů státního rozpočtu,

⁶⁸ *Důchodové pojištění* [online]. domavcr.cz, [cit. 3. 2. 2010]. Dostupné na <<http://www.domavcr.cz/rady-pro-zivot-v-ceske-republice/socialni-zabezpeceni/mpsv-duchodove-pojisteni>>

⁶⁹ GREGOROVÁ, Z. *Důchodové systémy*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 81-82

důchodové pojištění provádějí státní orgány. Garance státu by však byla zachována i v případě, že by důchodové pojištění prováděla veřejnoprávní instituce, neboť nelze ponechat poživitele důchodu bez dávky, na které jsou existenčně závislí.⁷⁰

Zásada iniciace zachycuje volnější postavení státu v důchodovém systému, které by mohlo být vyjádřeno tezí „stanovit podmínky a nechat volně žít“, jinak řečeno, stát zde pouze vystupuje v roli zákonodárce, o působení důchodového systému se nijak nestará. Avšak nikdy se nevyskytují tyto zásady v uvedené „čisté“ podobě postavení státu, vždy se jedná o různé kombinace zásady garance, iniciace a také se k nim často řadí zásada zabezpečovací.⁷¹

3.2.4 Zásada kompenzace a společenské integrace

Jak jsem již dříve zmínila, účelem důchodových systémů je zajistit oprávněnému subjektu (občanovi určitého státu) adekvátní plnění v době stanovených sociálních událostí. Pokud se budeme zabývat realizací uvedeného účelu, zjistíme zde působení obecnějších zásad. Nejdůležitější zásadou v této oblasti je zásada kompenzace. Zásada kompenzace má vliv na množství, zaměření a celkovou konstrukci jednotlivých plnění ze systému.

Pokud se důchodový systém buduje v převážné míře na základě zásady kompenzace, znamená to, že hlavním účelem systému a jeho jednotlivých dávek je nahradit oprávněnému subjektu újmy, které mu vznikly v důsledku kvalifikovaných sociálních událostí.

Tato zásada však nepůsobí absolutně, tj. v tom smyslu, že by poskytované dávky v plné výši nahradily příjmy, které měl subjekt předtím, než nastala sociální událost. Je to způsobeno tím, že jednotlivé roviny důchodového systému vždy nahrazují ztracené příjmy jen určitým podílem, jehož výše je výsledkem výpočtů a zároveň je ovlivňována finančními možnostmi systému. K tomu, aby se poskytované dávky co nejvíce přiblížily výši dřívějších příjmů, musí se uplatnit kombinace všech úrovní důchodového systému, zejména ze druhé (doplňkové důchodové systémy) a třetí (individuální důchodové spoření občanů) roviny. Je nutné podotknout, že míra kompenzace závisí především na odpovědnosti jedince za svou budoucnost a zajištění v budoucnosti.

⁷⁰ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, str. 196

⁷¹ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 82

Jakýmsi protipólem zásady kompenzace je zásada společenské integrace. Zásada společenské integrace znamená, že systém vedle poskytnutých dávek zajišťuje navíc možnosti pro integrování občana do společenského života. Systém se snaží vytvářet příznivé podmínky pro to, aby občané, byť nějakým způsobem postižení, měli možnost se podílet na normálním běhu života. Příkladem uplatnění zásady společenské integrace mohou být například podmínky pro zaměstnávání osob se změněnou pracovní schopností, pracovní rehabilitace apod. Avšak většinou jsou důchodové systémy koncipovány na základě zásady kompenzace.⁷²

3.2.5 Zásada zachování nabytých práv

Zásada zachování práv je další ze zásad, které ovlivňují poskytované zásad. Tuto zásadu můžeme eventuelně s použitím trestně právní terminologie považovat za zásadu „zákazu reformatio in peius“⁷³. Zásada zachování práv vyjadřuje podstatu sociální ochrany jedince. Tento princip je postaven na faktu, že jednou nabyté nároky na plnění z důchodového systému nemůže oprávněný subjekt následně pozbýt (například zaváděním nových právních úprav do praxe). Takovéto zachování práv platí, pokud jsou plněny podmínky pro poskytování dávek.

Působením zásady zachování nabytých práv získává oprávněný subjekt sociální, ekonomickou a právní jistotu svého zajištění.

3.2.6 Zásada valorizace

Společně se zásadou zachování nabytých práv se při poskytování dávek uplatňuje zásada valorizace. Samotný výraz valorizace důchodů podle Velké ekonomické encyklopedie znamená „zavedení systému pravidelných úprav dávek důchodového pojištění. Vyplývá především z existence rozporu mezi statickým charakterem důchodů a dynamickým vývojem cen a mezd. Přizpůsobování obsahuje dva relativně samostatné okruhy:

⁷² GREGOROVÁ, Z. *K zásadám práva sociálního zabezpečení*. Právní obzor, 1997, č. 4, str. 421

⁷³ při odvolání platí zákaz reformatio in peius tj. změny k horšímu, což znamená, že v důsledku odvolání podaného pouze obžalovaným nemůže odvolací soud změnit napadený rozsudek v jeho neprospěch

1. přizpůsobování v závislosti na růstu maloobchodních cen a životních (cílem takového přizpůsobování je zachovat reálnou hodnotu vypláceného důchodu, zabránit poklesu jeho kupní síly),
2. přizpůsobování v závislosti na růstu mezd ekonomicky aktivních členů společnosti (cílem tohoto přizpůsobování je zamezit vzniku neodůvodněných rozdílů mezi úrovní důchodů, vyměřených na základě srovnatelných příjmů v různém období a zabezpečit proporcionalní vývoj důchodů a mezd).⁷⁴

Podle další publikace se valorizací rozumí „jeden ze dvou základních způsobů kompenzace negativního dopadu inflace na hodnotové ukazatele, zejména různé formy důchodu a dávek (druhým způsobem je indexace). Hodnotové veličiny se zvyšují v poměru k poklesu kupní síly měny. Provádí se nepravidelně podle rozhodnutí veřejných orgánů (zejména vlády).“⁷⁵

Na rozdíl od zásady zachování nabytých práv, která působí ve vztahu jedinec – systém, zásada valorizace působí obecně. Lze říci, že působí ve vztahu systém - objektivní okolí.

Pomocí zásady valorizace se zákonodárce snaží omezit snižování hodnoty poskytovaných dávek obecně vůči všem oprávněným subjektům. Působením zásady valorizace dochází k přizpůsobování plnění vnějším objektivním ekonomickým podmínkám, především růstu cen a růstu mezd.⁷⁶

3.2.7 Zásada odstraňování tvrdostí

Zásada odstraňování tvrdostí se projevuje při aplikaci zákona. Zásada odstraňování tvrdostí znamená, že orgán, který spravuje důchodový systém a posuzuje splnění podmínek pro vznik nároku na dávku, může v případě, kdy nejsou podmínky splněny, dávku výjimečně přiznat, pokud by neposkytnutí bylo vůči jedinci příliš tvrdé. Obecně je však uplatnění této zásady sporné.

V naší právní úpravě je právo na odstranění tvrdosti při aplikaci zákona svěřeno ministru práce a sociálních věcí. V §4 odst. 3 zákona č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů je uvedeno „Ministr práce a sociálních věcí může odstraňovat tvrdosti, které by se vyskytly při provádění

⁷⁴ ŽÁK, Milan a kol. Velká ekonomická encyklopedie. 1. vydání. Praha: Linde, 1999, s. 738

⁷⁵ FIALOVÁ, Helena. Malý ekonomický výkladový slovník. 5. rozšířené vydání. Praha: A plus, 1999, s. 166

⁷⁶ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 84

sociálního zabezpečení, a může pověřit správy sociálního zabezpečení, aby odstraňovaly tvrdosti v jednotlivých případech.“

Jak již bylo řečeno, ministr práce a sociálních věcí může odstraňováním tvrdostí pověřit jak Českou správu sociálního zabezpečení, tak i okresní správy sociálního zabezpečení. Svou pravomoc ministr může vykonávat řídicími akty nebo formou právního předpisu. Takovýmto předpisem je např. vyhláška č. 161/1998 Sb., o promíjení penále správami sociálního zabezpečení. Je důležité podotknout, že na odstranění tvrdostí není právní nárok.

Pochybnosti o použití této zásady se objevují tam, kde vznik nároku na dávku je konstruován s použitím zásady zásluhovosti (vyžaduje se, aby oprávněný subjekt v minulosti splnil stanovené podmínky). Především nelze promíjet splnění podmínek, které spočívají zejména v placení pojistného – jejich promíjením by se totiž popírala sama podstata důchodového systému. Promíjet by se neměly základní podmínky týkající se druhého a třetího pilíře důchodového systému. Naopak by se tato zásada mohla aplikovat v prvním pilíři důchodového systému, protože zde plně koresponduje s účelem této první roviny, a tím je zajištění každého občana na základní životní úrovni.⁷⁷

⁷⁷ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 85

4. Financování důchodového pojištění

Pro fungování důchodového pojištění je velice důležité i jeho financování. Určuje, zda je systém důchodového pojištění financovaný ze státního rozpočtu nebo z jiných zdrojů odlišných od státního rozpočtu. Financování důchodového pojištění je důležité pro utváření samotného důchodového systému. Protože je financování důchodového pojištění součástí důchodového systému, používají se při jeho utváření a následné realizaci některé z dříve uvedených zásad práva (viz kapitola č. 3 Zásady práva).

Systemy sociálního pojištění zakotvují příspěvkové, nárokové dávky. Nárok na takové dávky vzniká po splnění zákonných podmínek, a to přímo ze zákona. Jednou z těchto podmínek je i účast na systému, respektive zaplacení pojistného (vidíme zde použití zásady participace). Avšak placení pojistného je pouze jednou z možností financování sociálního pojištění (včetně důchodového pojištění, které zahrnuje).

Základní systémy sociálního zabezpečení (pojištění) mohou být financovány buď ze státního rozpočtu, potom jde o sociální zabezpečení nebo výběrem příspěvků (přímých účelově určených plateb), ze kterých se vytváří určitý fond, z něhož jsou vypláceny dávky (sociální pojištění).

Pokud je důchodový systém financován přímo ze státního rozpočtu, pak se jedná o tzv. důchodové zabezpečení. V České republice se tento systém uplatňoval až do roku 1993. Ačkoli se na první pohled může zdát, že se jedinec nijak nepodílí na tvorbě zdrojů pro důchodový systém, není tomu tak. Příjmy státního rozpočtu, které se následně přerozdělují na dávky důchodového systému, musí být rovněž nějak vytvořeny, nejčastěji se jedná o platby od tzv. organizací (důchodová daň), ale i platby jedinců (daň ze mzdy) a další příjmy.

Tento systém financování umožňuje státu volně nakládat s prostředky, tudíž může dojít k situaci, kdy jsou dávky důchodového pojištění vypláceny až zbytkově (tedy z těch prostředků, které státu zbyly po pokrytí jiných potřeb), způsob financování je poněkud nepřehledný a současně potlačuje odpovědnost jedince za své budoucí zajištění. Ve financování ze státního rozpočtu je viditelný projev paternalistického přístupu státu k zajištění svých občanů.

Druhým způsobem financování důchodového systému je financování ze zvláštního fondu odděleného od státního rozpočtu a vytvářeného z přímých účelově určených plateb (pojistného) od tzv. pojištěnců. Pokud je systém financován fondově, jedná se o důchodové pojištění.

Lze rozlišit dva základní způsoby financování důchodového systému budovaného jako pojistný systém:

- **kapitálové financování** - ve kterém je nutné prostředky odvádět do fondu, který je z nich vytvářen. Fond je po určité době schopen pokrýt náklady na vyplácené dávky,
- **průběžné financování** (ve zkratce PAYG, tzv. pay-as-you-go) – v němž jsou dávky v daném období vyplácené přímo z příspěvků vybraných v tomto období. Na takovém principu funguje financování v České republice, ale s tou odlišností, že zde nejde pojistné do zvláštního fondu.⁷⁸ Pojistné v České republice je podle §2 zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů příjmem státního rozpočtu. V ustanovení §2 se dále říká, že: „Pojistné na důchodové pojištění se vede na samostatném účtu státního rozpočtu a v zákonu o státním rozpočtu se uvádí jako samostatná položka příjmů státního rozpočtu.

V základních systémech pojištění je nejčastěji používané průběžné financování. Tento způsob má nespornou výhodu v tom, že je možné jej „nastartovat“ v každém okamžiku, protože je možné bezprostředně po zahájení činnosti systému vyplácet dávky. Vzhledem k tomu, že se však nevytváří žádný kapitál, který by bylo možné investovat a výnosy z investic použít na krytí dávek, příspěvkové sazby jsou vyšší než při kapitálovém způsobu financování. Další nevýhodou průběžného financování je, že pokud se zavede, funguje jako „perpetuum mobile“, není možné s ním přestat. Je totiž založeno na mezigenerační solidaritě, při které generace aktivních hradí dávky svým rodičům a totéž očekává od generace svých dětí.

Určitým kompromisem je zavedení kombinovaného systému průběžného financování a současné tvorby určité kapitálové rezervy. To je však možné pouze pokud se vytváří zcela nový systém sociálního pojištění. Pokud by došlo k pouhé transformaci ze sociálního zabezpečení na sociální pojištění v době, kdy se již vyplácí dávky, docházelo by k nadměrnému zatížení plátců příspěvků.⁷⁹

⁷⁸ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 87

⁷⁹ TOMEŠ, I. a kolektiv. Právo sociálního zabezpečení. 1. vydání. Praha: Všehrd, 1995, str. 60

4.1 Metoda průběžného financování

Jak již bylo výše uvedeno, při průběžném financování se dávky v daném období vyplácí přímo z příspěvků v tomto období vybraných. Fungování systému závisí především na poměru mezi počtem příjemců dávek a počtem pojištěnců, platících příspěvky na pojištění. Průběžné financování je založeno především na principu mezigenerační solidarity, což může mít pozitivní i negativní dopady.

Pokud propukne populační exploze a do důchodového systému vstoupí velké množství ekonomicky aktivního obyvatelstva, které platí příspěvky, vytvoří se dostatečné zdroje. V této chvíli lze snižovat výši příspěvků a zvyšovat poskytované dávky. Oproti tomu, pokud se sníží porodnost a nastane „stárnutí populace“ je nutné zvyšovat příspěvky na důchodový systém a zároveň není možné upravovat vyplácené dávky, aby odpovídaly ekonomickým podmínkám. Průběžné financování je proto velmi citlivé na demografický vývoj a vývoj produktivních schopností aktivní populace.

Základem metody průběžného financování je rozpočet. V rozpočtu bilancují příjmy a výdaje pro každé finanční (rozpočtové, účetní) období. Hlavním účelem bilancování rozpočtu je zajistit, aby rozpočet nebyl deficitní. K zajištění tohoto účelu je nutné, aby byl rozpočet řádně a přesně připraven, musí být dosaženo předpokládaných příjmů a nesmějí být překročeny předpokládané výdaje.

Hlavní výhodou průběžného financování je možnost indexování důchodů podle životních nákladů. Metoda průběžného financování má výhodu, že je samoregulovatelná, pokud jde o úhradu rostoucích dávek a jejich indexace. Vyplývá to z toho, že příspěvky stanovené procentní sazbou ze mzdového objemu, rostou s růstem mezd.

Metoda průběžného financování je poměrně rozšířená a využívá se zejména při financování základního důchodového systému v případech, kdy je tento systém povinný pro pojištěnce za stejných podmínek. Výhodou takového důchodového systému je stálost důchodového systému, pokud pojištěnec změní nebo ztratí zaměstnání nedochází ke změně důchodového systému, jedinec neztrácí své získané nároky.

S povinnou účastí a striktně jednotnými podmínkami souvisí také snížení individuálně dosažené životní úrovně, pokud se bude stále více projevovat stárnutí populace a s tím spojené zvyšování pojistného, dá se předpokládat, že se situace bude zhoršovat. Dokonce i povinná účast je v určitém smyslu chápána jako nedostatek, protože neumožňuje jedinci vystoupit ze systému a zajistit si svou budoucnost jiným způsobem.

Vytvořením určité kombinované metody se některé státy snaží zmírnit nevýhody průběžného financování vnášením některých prvků z metody kapitálového financování. Tvorbou kapitálových rezerv se pokoušejí chránit systém proti budoucím rizikům (spojeným převážně s demografickým vývojem). Přejít k takovému systému financování je velmi náročný pro aktivní obyvatelstvo, které musí zajistit financování stávajících dávek a zároveň vytvořit již zmíněné rezervy pro financování budoucích dávek.⁸⁰

4.2 Metoda kapitálového financování

V systému kapitálového financování si občané de facto spoří na důchod. Kapitálové financování předpokládá existenci kapitálové rezervy, která by měla pokrýt náklady na výplatu dávek již poskytovaných, ale i dávek budoucích. Pokud má přijít na výplatu dávek důchodového pojištění, jsou tyto hrazeny z prostředků, které si oprávněný subjekt „ukládá“ do systému v podobě pojistného placeného v průběhu jeho výdělečné činnosti. Metoda kapitálového financování je hojně užívána především pro financování doplňkových důchodových systémů.

Výhodou tohoto systému je vědomí pojistněnce, že jeho budoucí příjmy jsou závislé na výši pojistného sráženého z jeho příjmu. Další nespornou výhodou je, že na tento systém nemá vliv demografický vývoj. Naopak nevýhodou je relativně vysoké riziko, pokud jde o udržení, popř. rozmnožení finančních prostředků realizovaného pojistného. Při kapitálovém financování jsou prostředky na fondu investovány ve snaze rozmnožit jejich hodnotu, v této souvislosti však nelze vyloučit, že otřesy kapitálového trhu budou mít negativní dopad na naspořené prostředky. Zdroje systému se vlivem takovýchto „otřesů“ mohou výrazně snížit a systém se může stát insolventní.⁸¹

Důchodový systém, který je financovaný prostřednictvím kapitálové metody potřebuje poměrně dlouhý čas k tomu, aby mohl začít plnit svou funkci, tj. poskytovat dávky. Tato metoda je také nákladnější a je spojena s vyššími administrativními nároky než u průběžného financování. Výhodou kapitálové metody je možnost zakladatelské organizace vytvořit si dlouhodobě disponibilní kapitál, který může použít na svůj rozvoj.

⁸⁰ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 89

⁸¹ BREJCHA, A., ŠANTRŮČEK, V. Právo důchodového pojištění. 1. vydání. Praha : Linde, 1998, str. 181

Je obtížné hodnotit, která ze dvou výše zmíněných metod financování důchodových systémů je výhodnější. Přednosti a nevýhody obou metod financování lze nejlépe vidět v následující tabulce:

Tabulka č. 3 – Porovnání kapitálové a průběžné metody financování⁸²

Název metody	Kapitálové financování	Průběžné financování
mezigenerační solidarita	chybí	základní
individuální volba účasti	ano	ne
individuální výběr úrovně důchodu	ano	ne
zachování nároků	ano	ano
nízká úroveň operativních nákladů	ne	ano
reakce na životní náklady a úroveň	ne	ano
neutralita k trhu práce	ano	ne

Obecně platí, že průběžné financování důchodového systému je výhodné pouze tehdy, pokud je součet růstu příjmů obyvatelstva a růstu populace větší než kolik činí výnosy z investic. Jinými slovy průběžné financování je výhodné, pokud země prochází rychlým růstem a má poměrně mladou populaci. Vzhledem k tomu, že současný trend ve většině zemí je „stárnutí populace“, hledají se vhodná řešení jak zlepšit financování důchodových systémů a eliminovat rizika jak průběžného, tak i kapitálového financování.⁸³

4.3 Základní typy penzijních plánů

Pokud se zavádí jednotlivé formy financování důchodů, je podstatná i otázka, jaký typ penzijního plánu se zvolí. Penzijní plán je dokument, který povinně vytváří penzijní fond. V zásadě můžeme rozlišovat tři základní systémy:

- 1. Dávkově definované systémy (DB – defined benefit)** garantují určitou výši penzijních dávek, většinou v závislosti na kombinaci faktorů jako počet let, po které jedinec odváděl příspěvky do systému, výše příjmů jedince za určité období a výše tzv. aktuálního parametru, jenž bývá stanoven zákonem. Konkrétní výše důchodů se pak stanovuje náročným výpočtem.
- 2. Příspěvkově definované systémy (DC – defined contribution)** neposkytují svým účastníkům takovou míru jistoty ohledně výše jejich budoucích penzí. Účastníci platí

⁸² GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 94

⁸³ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 94

stanovenou příspěvkovou sazbou, ale výše jejich budoucích penzí závisí na velikosti odvedených příspěvků a na míře výnosu z investování těchto naspořených prostředků. Měsíční výše důchodu se v tomto případě vypočte jako podíl celkové výše naspořené částky a počtu let očekávané doby života ve věku odchodu do důchodu x 12.

3. Hypotetické příspěvkově definované systémy (NDC – notional defined contribution) jedná se o poněkud novou metodu, která se používá např. ve Švédsku, Polsku, Itálii a Lotyšsku. Každý účastník má v rámci systému svůj (fiktivní) individuální účet, na který se mu připisují jím odvedené příspěvky a jejich zhodnocování v čase. Výše dávek důchodového pojištění je v tomto systému závislá na celkových (hypotetických) úsporách na jedincově účtu a nepřímo závislá na průměrné očekávané délce života generace nastávajících důchodců. Úspory na účtech jednotlivců jsou ovšem pouze hypotetické (proto „notional“), protože vybrané příspěvky jsou fakticky použity na výplatu současných důchodů a pouze „papírově“ jsou připisovány a zhodnocovány na individuálních účtech.⁸⁴

4.4 Financování důchodového pojištění v České republice

Financování českého důchodového pojištění prošlo mnohaletým vývojem. Před 2. světovou válkou bylo financováno prostředky z veřejnoprávního sociálního pojištění. Po organizační stránce bylo toto pojištění velice roztržité a diferencované (např. dle profesí, sociálních skupin nebo sociálních rizik). Náklady důchodového pojištění se hradily pojistným a příspěvkem poskytovaným státem.

Od roku 1948 zde fungovala Ústřední národní pojišťovna, která byla veřejnoprávní korporací a hospodařila podle sociálně pojišťovacích principů. Pojistné se platilo přímou úhradou. Od 1.1.1952 se změnil princip placení pojistného – platilo se nepřímou úhradou, prostřednictvím daně ze mzdy, veškeré jmění Ústřední národní pojišťovny se převedlo na stát (do státního rozpočtu).

Financování důchodového systému daní ze mzdy přetrvalo až do roku 1993. Po oddělení České a Slovenské republiky mělo dojít k reformě. Přední odborníci v oblasti sociálního zabezpečení se shodli na nutnosti vytvoření samostatného veřejného fondu do kterého by se převedly prostředky ze státního rozpočtu a posléze by příjmovou stránku fondu tvořily placené příspěvky od povinných subjektů.

⁸⁴ KREBS, V. a kolektiv. Sociální politika. 3. přepracované a aktualizované vydání. Praha: ASPI, 2005, str. 181

Ačkoliv byly k realizaci tohoto záměru připraveny i příslušné legislativní návrhy (návrh současného zákona č. 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti., ve znění pozdějších předpisů, který je účinný i v současnosti a návrh zákona o financování sociálního pojištění), prosadit oddělený fond se nepodařilo a pojistné na důchodové pojištění bylo i nadále příjmem státního rozpočtu. Jedinou změnou byl přechod od nepřímých příspěvků k příspěvkům přímým, placeným jako pojistné povinnými subjekty.⁸⁵

Postupným vývojem v České republice vznikl model financování státního rozpočtu ve kterém se projevuje jak financování ze státního rozpočtu, tak i průběžné financování z příspěvků povinných subjektů. „V rámci pojistného na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti má od roku 1996 zvláštní režim pojistné na důchodové pojištění, neboť toto pojistné se vede na samostatném účtu v rámci státního rozpočtu a v zákoně o státním rozpočtu se také uvádí jako samostatná položka příjmů státního rozpočtu.“⁸⁶

⁸⁵ GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, str. 95

⁸⁶ TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008,

Závěr

Při psaní této práce jsem si ověřila, že důchodové pojištění a s ním i celý sociální systém je oblastí s neustálým a někdy i velmi rychlým vývojem. Avšak ani tato skutečnost mě neodradila od tématu a můj zájem neopadl. Zpočátku jsem si nebyla jistá dostatkem podkladů, ale v průběhu psaní jsem nacházela další a další zdroje. Dříve jsem si myslela, že je jen málo kvalitních zdrojů na webových stránkách, ale na některých serverech jsou užitečné a především nezkrácené informace. I přes toto zjištění mi více vyhovovaly zdroje v knižní podobě a časopisecké články. Vzhledem k rozsahu, který má běžná bakalářská práce mít, jsem se snažila být co nejvíc věcná a držet se tématu.

V první části práce jsem se věnovala sociálnímu zabezpečení a zařazení důchodového pojištění do systému sociálního zabezpečení. V další kapitole je přiblíženo důchodové pojištění, které je složeno ze tří pilířů (součástí jsou důchodové systémy zajišťované státem, zaměstnanecké systémy a individuální spoření) jako součást sociálního pojištění a samozřejmě jsem zde nastínila i systém důchodového pojištění v České republice.

Třetí stěžejní kapitola nese název Zásady práva. V této části jsou vysvětleny základní poznatky o zásadách práva, tedy o pojmu, který dodnes nemá v teorii práva jednoznačně definovanou podobu. Dále jsou jednotlivě přiblíženy nejdůležitější základní a zvláštní zásady, které mají význam pro oblast důchodového pojištění. Zásad, které by mohly být použity pro účely důchodového pojištění, je nepřeberné množství, proto jsem vybrala jenom ty nejvýznamnější.

Poslední částí této práce je financování důchodového pojištění. Financování představuje jednu z nejdůležitějších oblastí práva důchodového pojištění. Základní systémy mohou být financovány přímo ze státního rozpočtu nebo z určitého fondu, který je tvořen příspěvky vybranými od plátců pojištění.

Realizace financování ze zvláštního fondu odděleného od státního rozpočtu se může odehrávat ve dvou rovinách, jednou z nich je metoda průběžného financování, která se uplatňuje v současné době v České republice, ovšem s tou odlišností, že platby netvoří zvláštní fond. Druhou možností je kapitálové financování důchodového pojištění.

Důchodový systém je důležitou součástí systému sociálního zabezpečení a sociální ochrany obyvatel v každé zemi. Je také velmi složitou strukturou, která je ovlivňována řadou činitelů. V současné době je nejvýrazněji působícím činitelem demografický vývoj.

Demografický faktor má velký vliv na systémy založené na sociálním pojištění, ve kterém se výše příspěvků odvíjí od demografické situace v zemi.

Dle mého názoru je v této době probíhající trend stárnutí populace důvodem, kvůli kterému by měla proběhnout tzv. důchodová reforma. Pokud se neprovede, hrozí sesypání celého systému. Lidé, kteří odvádí příspěvky a tvoří tak fond, ze kterého jsou vypláceny dávky, by byli neúměrně zatíženi výší příspěvků a současně by si museli sami zajišťovat příjmy do budoucna.

Zajištění dostatečného příjmu pro období stáří se v současné době pro mou generaci stává nutností. Někteří lidé si myslí, že posunutím věkové hranice odchodu do důchodu se problém se zajištěním prostředků pro výplatu dávek z důchodového pojištění budoucích poživatelů těchto dávek vyřeší. Já si jen těžko dokážu představit např. dělníka ve stavebnictví nebo řidiče v autobusové dopravě, který v 70 letech věku bude kvalitně vykonávat práci ve svém oboru, ale tento problém se nevztahuje pouze na dělnické profese. Zajisté je i spousta osmdesátiletých obyvatel, kteří působí ve vědecké činnosti a jsou stále úspěšní. Jak velké je procento těchto lidí v porovnání s „běžnými“ obyvateli? Má smysl posouvat věkovou hranici, když většina „sedmdesátníků“ nebude schopna pracovat a stát je i přes to bude muset zajistit.

Ideální řešení bohužel prozatím neexistuje. Vědci se domnívají, že nejideálnějším řešením financování důchodového pojištění je kombinace metod průběžného a kapitálového financování. Řada ekonomů se přiklání k oddělení dosavadního způsobu financování od státního rozpočtu. Ve většině zemí dochází k zásahům do financování základního důchodového systému a průběžné financování se různými způsoby modifikuje.

Bakalářskou práci jsem zpracovávala s cílem podat ucelený přehled důchodového pojištění a zařadit jej do systému sociálního zabezpečení, provést podrobné seznámení se základními a zvláštními zásadami, které se uplatňují v důchodovém pojištění a také uvést základní poznatky o financování důchodového pojištění, což se mi, jak doufám, podařilo.

Seznam použité literatury

Publikace:

1. BLAŽEK, J. Základy ekonomie. 2. opravené vydání. Brno: Doplněk, 2002. 215 s. ISBN: 8072390953.
2. BREJCHA, A., ŠANTRŮČEK, V. Právo důchodového pojištění. Praha : Linde, 1998, 427 s. ISBN: 8072011243.
3. CIPRA, T. Penzijní pojištění a jeho výpočetní aspekty. 1. vydání. Praha: HZ Praha, 1996, 234 s. ISBN: 8086009041.
4. ČERNÁ, J., TRINNEROVÁ, D., VACÍK, A. Právo sociálního zabezpečení. 2. rozšířené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, 230 s. ISBN: 9788073800192.
5. FIALOVÁ, Helena. Malý ekonomický výkladový slovník. 5. rozšířené vydání. Praha: A plus, 1999, 167 s. ISBN: 8090251420.
6. GREGOROVÁ, Z. Důchodové systémy. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998, 121 s. ISBN: 8021020032.
7. KOLDINSKÁ, K. Sociální právo. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2007, 176 s. ISBN: 9788071796206.
8. KREBS, V. a kolektiv. Sociální politika. 4. přepracované a aktualizované vydání. Praha: ASPI, 2007, 503 s. ISBN: 9788073572761.
9. TOMEŠ, I. a kolektiv. Právo sociálního zabezpečení: teorie a mezinárodní srovnání. 2. vydání. Praha: Věšhrad, 1995, 228 s. ISBN: 808530533X.
10. TOMEŠ, I. Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost. 1. vydání. Praha: Socioklub, 1996, 213 s. ISBN: 8090226000.
11. TRÖSTER, P. a kol. Právo sociálního zabezpečení. 4. přepracované a doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, 367 s. ISBN: 9788074000324.
12. VESELÝ, J. Právo sociálního zabezpečení. 1. vydání. Praha: Vysoká škola aplikovaného práva, 2001, 201 s. ISBN: 9788086775234.
13. VOŘÍŠEK, V. a kol. Lexikon - sociální zabezpečení, zdravotní pojištění. 1. vydání. Ostrava: Nakladatelství Jiří Motloch – Sagit, 2002, 559 s. ISBN: 8072082663.
14. VOSTATEK, J. Sociální a soukromé pojištění. 1. vydání. Praha: CODEX Bohemia, 1996, 601 s. ISBN: 8085963213.
15. ŽÁK, Milan a kol. Velká ekonomická encyklopedie. 1. vydání. Praha: Linde, 1999, 806 s. ISBN: 8072011723.

Články:

1. PRUSÁK, J. *Principy v práve*. Právny obzor, 1997, roč. 80, č. 2, s. 221
2. SIROTEK, M. *Systémy důchodového a penzijního zabezpečení v zahraničí a systém uplatňovaný v ČR*. Národní pojištění, 1997, roč. 28, č. 3, str. 32-37
3. TELEC, I. *Právní principy a některé jiné věci*. Právník, 2002, roč. 141, č. 6, s. 621-633
4. ŽIŽKOVÁ, J. *Orientace sociální politiky 90. let- přednosti a úskalí*. Sociální politika, 1997, roč. 23, č. 2, str. 2-4

Internetové zdroje:

1. *Důchodové pojištění* [online]. domavcr.cz, [cit. 3. 2. 2010]. Dostupné na <<http://www.domavcr.cz/rady-pro-zivot-v-ceske-republice/socialni-zabezpeceni/mpsv- duchodove-pojisteni>>
2. *Důchodový věk - V jakém věku se chodí do důchodu v Evropských zemích?* [online]. nasepenize.cz, 17. února 2010 [cit. 19. února 2010]. Dostupné na <<http://www.nasepenize.cz/duchodovy-vek-v-jakem-veku-se-chodi-do-duchodu-v-evropskych-zemich--6232>>
3. *Financování důchodového systému* [online]. finance.cz, [cit. 24. 11. 2009]. Dostupné na <<http://www.finance.cz/duchody-a-penze/informace/duchodovy-system/zpusoby-financovani/>>
4. *Podíl obyvatel ve věkové skupině 0-14 a 65 a více let v letech 1950-2008* [online]. Český statistický úřad, 17. června 2009 [cit. 29. října 2009]. Dostupné na <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/podil_obyvatel_ve_vekove_skupine_0_14_a_65_a_vice let_v_ letech_1950_2008>
5. *Příspěvek státu na penzijní připojištění* [online]. finance.cz, [cit. 30. 11. 2009]. Dostupné na <<http://www.finance.cz/duchody-a-penze/informace/penzijni-pripojisteni/statni-prispevek/>>
6. RIGEL, F. *Význam zásad v právu* [online]. juristic.cz, 5. 1. 2006 [cit. 30. 11. 2009]. Dostupné na <<http://obcanskepravo.juristic.cz/550757/clanek/obcan5>>
7. *Sociální* [online]. Wikipedie, otevřená encyklopedie, [cit. 16. 10. 2009]. Dostupné na <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Sociální>>
8. *Stromy života 1945-2008* [online]. Český statistický úřad, 20. června 2009 [cit. 29. října 2009]. Dostupné na <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/stromy_zivota_1945_2008>

9. *Stromy života do roku 2066* [online]. Český statistický úřad, 22. června 2009 [cit. 29. října 2009]. Dostupné na < http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/stromy_zivota_do_roku_2066>

Právní předpisy:

1. Listina základních práv a svobod vyhlášená usnesením předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. jako součást ústavního pořádku České republiky
2. Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů
3. Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů
4. Zákon č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení
5. Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů
6. Zákon č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří ve znění předpisů jej měnících a doplňujících
7. Zákon č. 26/1929 Sb., z. a n., zákon o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách ve znění předpisů jej měnících a doplňujících
8. Zákon č. 266/2006 Sb., o úrazovém pojištění zaměstnanců, ve znění pozdějších předpisů
9. Zákon č. 282/2009 Sb., kterým se mění zákon č. 266/2006 Sb., o úrazovém pojištění zaměstnanců, ve znění pozdějších předpisů
10. Zákon č. 424/2003 Sb., změna zákona o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů
11. Zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů
12. Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů
13. Zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem a o změnách některých zákonů souvisejících s jeho zavedením, ve znění pozdějších předpisů
14. Zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem a o změnách některých zákonů souvisejících s jeho zavedením, ve znění pozdějších předpisů
15. Sdělení č. 461/1991 Sb., o Úmluvě o minimální normě sociálního zabezpečení (č. 102)
16. Sdělení č. 90/2001 Sb.m.s., Evropský zákoník sociálního zabezpečení
17. Vyhláška č. 149/1988, Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení
18. Vyhláška č. 161/1998 Sb., o promíjení penále správami sociálního zabezpečení
19. Vyhláška č. 284/1995 Sb., kterou se provádí zákon o důchodovém pojištění

Seznam příloh

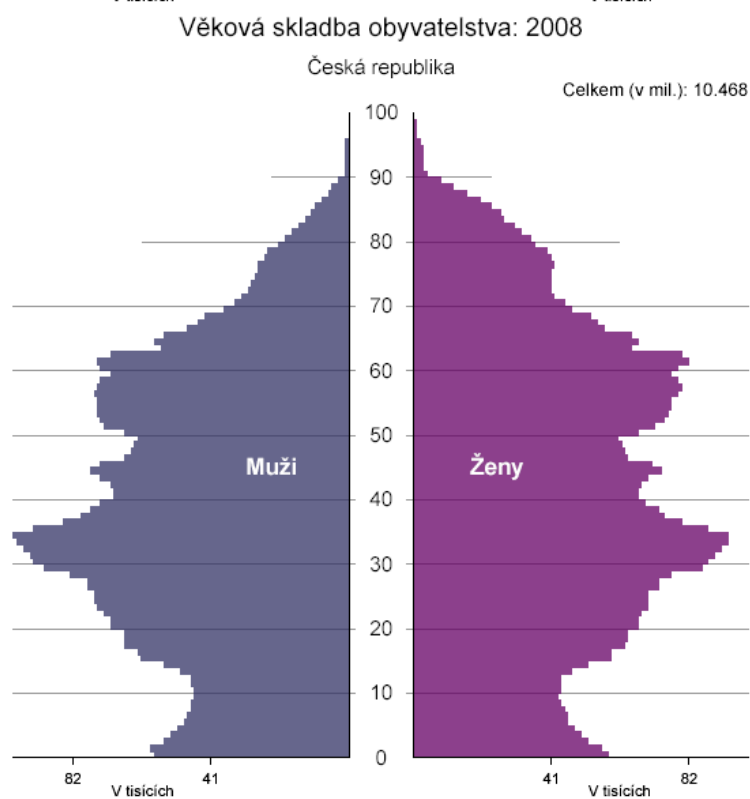
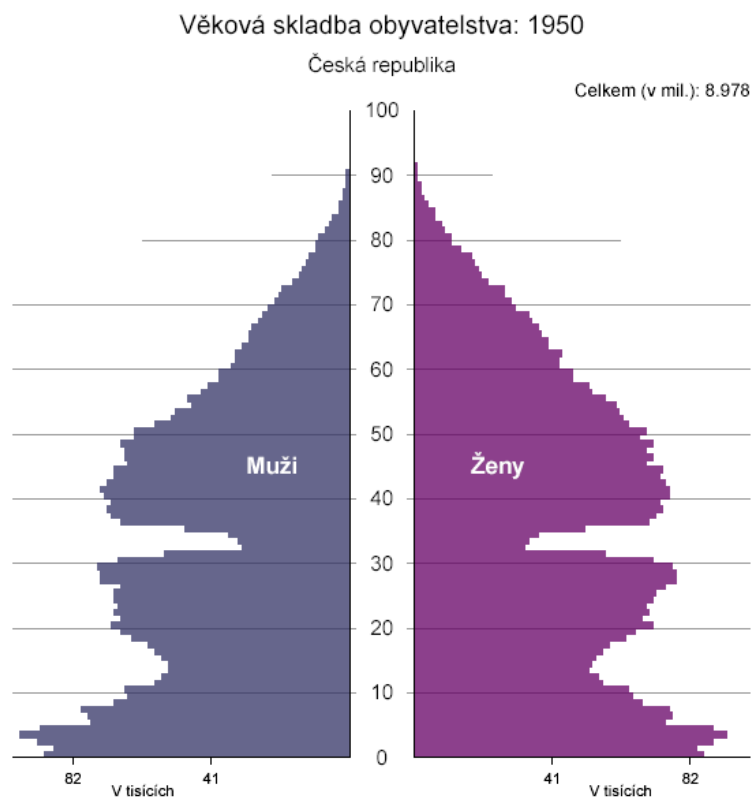
Příloha č. 1 Věková skladba obyvatelstva v letech 1950 a 2008

Příloha č. 2 Věková skladba obyvatelstva podle projekce v letech 2010 a 2066

Příloha č. 3 Podíl obyvatel ve věkové skupině 0-14 a 65 a více let v letech 1950-2008

Příloha č. 4 Věk odchodu do důchodu v členských státech EU

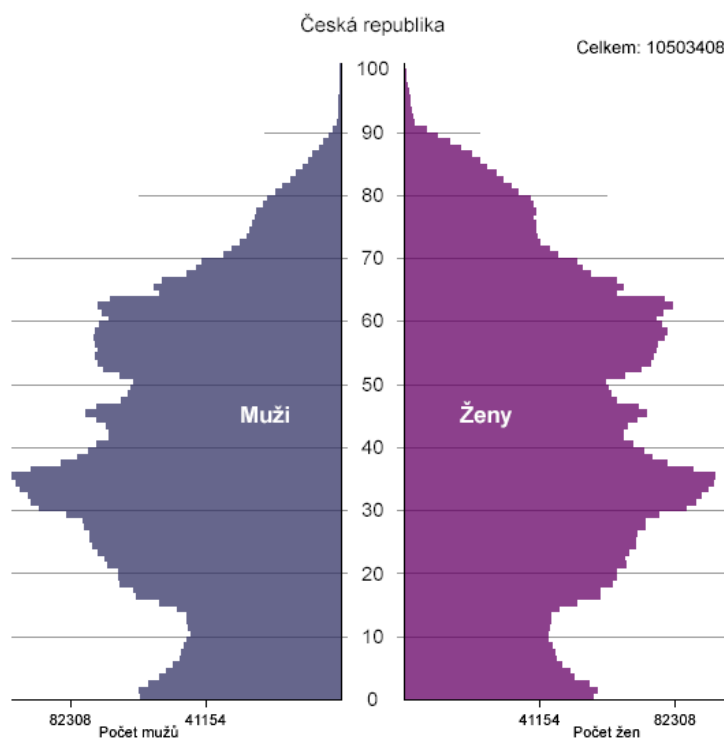
Příloha č. 1 Věková skladba obyvatelstva v letech 1950 a 2008⁸⁷

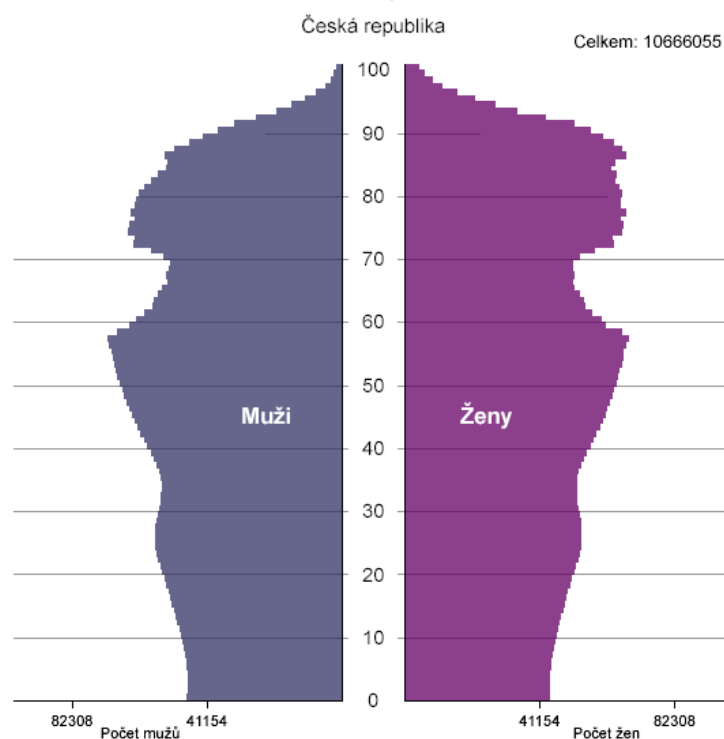
⁸⁷ *Stromy života 1945-2008* [online]. Český statistický úřad, 20. června 2009 [cit. 29. října 2009]. Dostupné na <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/stromy_zivota_1945_2008>

Příloha č. 2 Věková skladba obyvatelstva podle projekce v letech 2010 a 2066⁸⁸

Věková skladba obyvatelstva: 2010

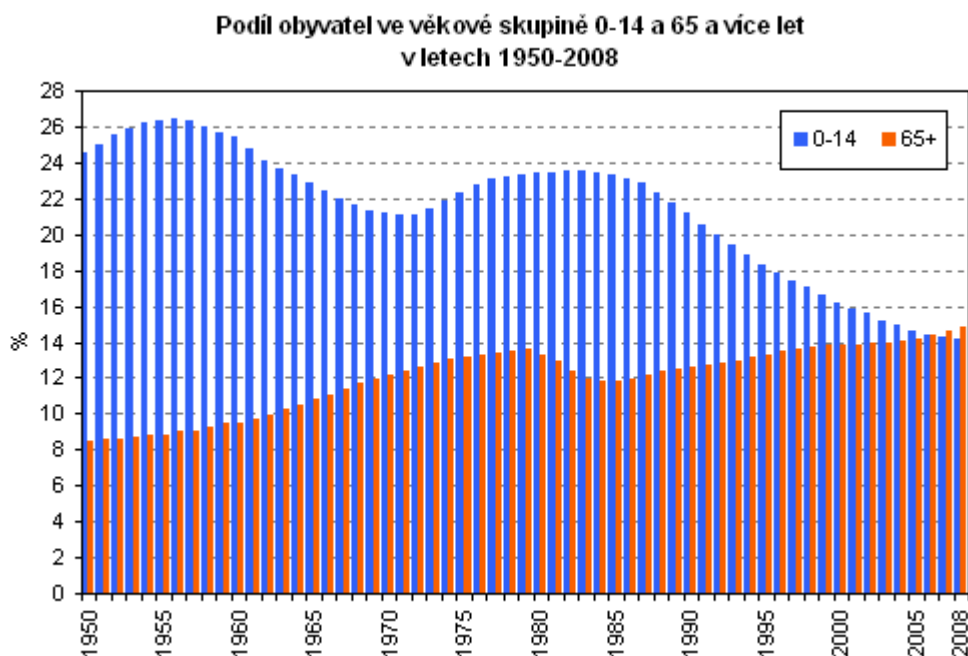

Věková skladba obyvatelstva: 2066

⁸⁸ *Stromy života do roku 2066* [online]. Český statistický úřad, 22. června 2009 [cit. 29. října 2009]. Dostupné na <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/stromy_zivota_do_roku_2066>

Příloha č. 3 Podíl obyvatel ve věkové skupině 0-14 a 65 a více let v letech 1950-2008⁸⁹

⁸⁹ Podíl obyvatel ve věkové skupině 0-14 a 65 a více let v letech 1950-2008 [online]. Český statistický úřad, 17. června 2009 [cit. 29 října 2009]. Dostupné na < http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/podil_obyvatel_ve_vekove_skupine_0_14_a_65_a_vice_let_v letech_1950_2008>

Příloha č. 4 Věk odchodu do důchodu v členských státech EU⁹⁰

ZEMĚ	Normální věk odchodu do důchodu		Minimální věk odchodu do důchodu	
	MUŽI	ŽENY	MUŽI	ŽENY
Belgie	65	61-65	60	60
Bulharsko	60	63		
Dánsko	65-67	62-67	55	55
Estonsko	63	60-63	60	57-60
Finsko	65	65	60	60
Francie	60	60		
Island	67	67		
Irsko	65	65		
Itálie	65	60		
Kypr	65	65	63	63
Lichtenštejsko	65	62	60	60
Maďarsko	62	62	59	59
Malta	61-65	60		
Litva	62,5	60		
Lotyšsko	62	62	60	60
Lucembursko	65	65	57-60	57-60
Německo	65	65	60-63	60-63
Nizozemsko	65	65		
Norsko	67	67	62	62
Polsko	65	60		55
Portugalsko	65	65	55	55
Rakousko	65	60	60	55
Rumunsko	65	60		
Řecko	65	60	60	55
Slovensko	62	62	60	60
Slovinsko	64-65	55-61		
Španělsko	65	65	60	60
Švédsko	65	65	61	61
Švýcarsko	65	64		
Velká Británie	65	60		

⁹⁰ *Důchodový věk - V jakém věku se chodí do důchodu v Evropských zemích?* [online]. nasepenize.cz, 17. února 2010 [cit. 19. února 2010]. Dostupné na <<http://www.nasepenize.cz/duchodovy-vek-v-jakem-veku-se-chodi-do-duchodu-v-evropskych-zemich--6232>>